

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра географії та методики її навчання

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ НАВЧАЛЬНІ ЕКСКУРСІЇ ТА МЕТОДИКА ЇХ
ПРОВЕДЕННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗГм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності
014.07 Середня освіта (Географія)
Юркової Єлизавети Валеріївни

Керівник: кандидат географічних наук, доцент
Лакомова Олена Йосипівна

Кривий Ріг – 2025

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Юркова Єлизавета Валеріївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЕКОЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	9
1.1. Сутність та зміст базових понять з проведення геоєкологічних навчальних екскурсій в шкільному курсі географії в закладах загальної середньої освіти	9
1.2. Характеристика геоєкологічних навчальних екскурсій та особливості їх застосування при вивченні курсу географії в закладах загальної середньої освіти... ..	19
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ СТАРШОЇ ШКОЛИ	32
2.1. Вивчення та аналіз стану проблеми застосування геоєкологічних екскурсій в процесі викладання географії в старшій школі.....	32
2.2. Дослідження ефективності використання геоєкологічних екскурсій для формування ключових компетентностей учнів старшої школи	39
Висновки до розділу 2.	52
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОЗРОБКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ	54
3.1. Методика планування та проведення геоєкологічних екскурсій при викладанні географії в старшій школі на прикладі міста Київ	Ошибка!
Закладка не определена.	
3.2. Методичні рекомендації щодо використання геоєкологічних екскурсій в процесі вивчення географії в закладах загальної середньої освіти в старшій школі.....	62
Висновки до розділу 3.	70
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Сучасні освітні тенденції зумовлені глобалізаційними процесами та цифровізацією, призводять до зміни парадигми учіння та зумовлюють появу нових підходів до реалізації освітнього процесу й створення сучасного пізнавального освітнього середовища. В освіті минулого найважливішим завданням було знайти необхідну інформацію та запам'ятати її. Нині найбільш потрібним є вміння застосовувати здобуті знання, а реалізація компетентнісного підходу – це ключове завдання кожного закладу освіти. Шкільна географія є фундаментальним навчальним предметом світоглядного спрямування в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО). Важливість забезпечення безперервності освітнього процесу є нагальною потребою якісної освіти та запорукою успішного й результативного навчання. Сучасна освітня ситуація ставить все більше вимог до особистісного розвитку суб'єктів педагогічної діяльності. Водночас пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення російських окупаційних військ на територію України, стали несподіваними викликом та важким випробуванням для всієї системи освіти України.

Вивчення географії передбачає застосування спеціальних науково-дослідних методів моніторингу розвитку окремих регіонів та планети в цілому. Важливим є також поглиблення знань учнів про географію як комплексну науку, що поєднує знання про природу та суспільство, формуючи цілісне уявлення про світову систему. Географія забезпечує розвиток природничих та ключових компетентностей, які сприяють уникненню необачних дій із потенційно негативними наслідками для довкілля та соціуму.

Синергія географічних знань проявляється у різновекторних зв'язках та сукупних процесах, що відбуваються в різних об'єктах і явищах, і передбачає інтеграцію цих взаємопов'язаних компонентів у цілісну картину світу. У цьому контексті геоекологічні навчальні екскурсії є ефективним інструментом

поєднання теоретичного та практичного аспектів викладання географії в закладах загальної середньої освіти.

Інтеграційний та системний підхід у вивченні географії створює умови для здобуття нових знань про науки географічного циклу, формування вмінь застосовувати ці знання на практиці та в нестандартних ситуаціях. Завдяки правильно організованим, чітко спланованим та поетапно проведеним геоекологічним екскурсіям у здобувачів освіти розширюються уявлення про наукову картину світу, поглиблюються знання з природничих дисциплін, розвиваються критичне мислення, навички аналізу та синтезу інформації, а також здатність аргументовано презентувати власну позицію.

Гуманізація освіти та організація освітнього процесу на засадах компетентнісного підходу визначається не лише професійною компетентністю педагога та його методичною майстерністю, а й рівнем особистісного розвитку, готовності та сформованості педагога як цілісної особистості. Не менш значимим є врахування вікових та психологічних особливостей учнів старшої школи на яких акцентована увага в даній роботі, які є підлітками та дітьми цифрового покоління (Generation Z). Тобто сучасні старшокласники народжені в 2010 роках (Generation Z), котрі вирости в цифрову епоху. Саме проведення геоекологічних навчальних екскурсій сприяє розширенню знань про географію як багатогранну науку, забезпеченню систематичності та безперервності освітнього процесу, практичному застосуванню здобутих знань. Тому використання геоекологічних навчальних екскурсій та методика їх проведення при вивченні географії в закладах загальної середньої освіти в старшій школі на прикладі міста Києва набуває особливої актуальності та потребує більш детального вивчення.

Стан наукової розробленості проблеми. Значення навчальних екскурсій в освітньому процесі досліджували такі науковці, як Буласенко В.О. [4], Вишневський В.І. [7], Дзекунов А.М. [22], Куцова А.С., Олішевська Ю.А. [24], Наровлянський О. [30; 31], Прасол Л.В. [41] тощо. Різні підходи до класифікації навчальних екскурсій висвітлено в працях дослідників наукової думки:

Покоłodна М.М., Малюк А.О. [39], Ганчук О.В. [9; 10]. Особливості розробки та проведення географічних, екологічних екскурсій представлено в працях: Гринюк В.І., Грицай Н.Б. [16], Кіцелюк І.П. [15], Никитюк Л.В. [34], Остапчук І.О., Казаков В.Л. [35], Непша О.В. [32; 33], Пашкова А.В., Дем'яненко С.О. [37], Шинкарьов М.В. [49] та інші.

Об'єкт дослідження – процес навчання географії в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – методика проведення геоекологічних екскурсій в процесі навчання географії

Мета дослідження полягає у характеристиці та теоретичному узагальненні методичних особливостей проведення геоекологічних екскурсій під час навчання географії в закладах загальної середньої освіти в старшій школі на прикладі міста Києва.

Відповідно до визначеної мети окреслено такі **завдання**:

- здійснити теоретичний аналіз сутності та змісту геоекологічних екскурсій у шкільному курсі географії;
- охарактеризувати особливості застосування геоекологічних навчальних екскурсій в закладах загальної середньої освіти;
- обґрунтувати основні проблеми використання геоекологічних екскурсій в процесі викладання географії в закладах загальної середньої освіти на прикладі старшої школі;
- розробити методичні рекомендації щодо використання геоекологічних екскурсій в процесі вивчення географії в закладах загальної середньої освіти на прикладі старшої школі.

Методи дослідження. У представлений роботі використано теоретичні методи дослідження: аналіз літератури, порівняльний та структурний аналіз, узагальнення опрацьованого матеріалу з питань проведення геоекологічних екскурсій. Також використано емпіричний метод дослідження: опис фактичної інформації, узагальнення (таблиці, рисунки), індуктивний метод на основі використання фактичного матеріалу та здійснення узагальнень тощо.

Математично-статистичний – у процесі обробки кількісних результатів та прогностичний метод – моніторинг шляхом визначення проблем та перспектив застосування геоекологічних екскурсій в процесі навчання географії на основі здобутих результатів дослідження; історико-географічний в процесі визначення об'єктів для проведення геоекологічних екскурсій у великому місті; встановлення спільних і відмінних характеристик в різних підходах до організації освітнього процесу; пошук проблемних ознак для забезпечення якості процесів дослідження й опрацювання даних тощо.

Практичне значення результатів дослідження. Визначені методичні аспекти планування та проведення геоекологічних екскурсій в старшій школі можуть бути основою для подальших наукових досліджень у визначеному напрямі та підґрунтям для практичної роботи зі здобувачами освіти в процесі навчання географії.

Особистий внесок автора. У роботі представлено авторську розробку геоекологічної навчальної екскурсії на прикладі міста Києва. На основі проведеного дослідження розроблено методичні рекомендації з підготовки геоекологічних екскурсій, які можуть бути використані вчителями в практичній реалізації курсу географії в закладах загальної середньої освіти на прикладі старшої школі. Апробація – Результати мого магістерського дослідження було апробовано під час VIII Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції «Інформаційне суспільство і Природа: вектори взаємовпливу», що відбулася 21–22 листопада 2024 року. Конференція проводилася на базі Криворізького державного педагогічного університету спільно зі Слезькою політехнікою (м. Забже, Польща), Національним університетом «Одеська юридична академія», Дніпровським національним університетом імені Олеся Гончара, Чорноморським національним університетом імені Петра Могили, а також за участі Дніпровського та Південноукраїнського відділень Соціологічної асоціації України. У межах заходу були представлені тези доповіді, що відображають основні результати й положення мого магістерського дослідження.

Наукова новизна. У представленій роботі була спроба розглянути

особливості практичної реалізації методики проведення геоекологічних екскурсій під час вивчення курсу географії в закладах загальної середньої освіти на прикладі старшої школі (на прикладі Києва), що раніше не було предметом комплексного дослідження у висвітленому контексті. Вперше запропоновано авторську програму геоекологічної екскурсії та, на основі проведеного дослідження, розроблено методичні рекомендації для вчителів ЗЗСО щодо використання геоекологічних екскурсій в процесі вивчення географії на рівні стандарту, в старшій школі.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Обсяг основного тексту складає 73 сторінки та містить 10 рисунків та 3 додатки. Список використаних джерел нараховує 52 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЕКОЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ

1.1. Сутність та зміст базових понять з проведення геоєкологічних навчальних екскурсій в шкільному курсі географії в закладах загальної середньої освіти

Навчальні екскурсії є важливим та обов'язковим складником освітнього процесу. Завдяки їх застосуванню створюються такі умови здобуття освіти за яких навчальні предмети набувають прикладного змісту та наближаються до реального життя. В процесі проведення навчальних екскурсій відбувається спостереження та дослідження відповідних явищ природи, стану навколишнього середовища, особливостей процесів життєдіяльності, що сприяє розширенню світогляду здобувачів освіти та поглибленню їх знань з предметів природничого циклу. Навчальні екскурсії, зазвичай, мають комплексне призначення та забезпечують збагачення уявлень про географію, біологію, екологію, історію, краєзнавство, культуру тощо. Термін «екскурсія» походить від латинського «*excursio*» та означає «вилазка» чи «поїздка» [4, с. 254].

У свою чергу В. Васильчук відмічає, що в англomовному дискурсі «екскурсія» трактується як словосполучення «тур з гідом» (*guided tour*). Енциклопедичний словник «*Macmillan Dictionary*» розтлумачує екскурсію як короткочасну мандрівку до місць та споруд з людиною, котра розповідає про побачене [6, с. 75].

Історичний аспект розвитку методики проведення навчальних екскурсій природничого спрямування розглядається в працях Н. Грицай, де підкреслюється, що саме екскурсія є однією із найбільш давніх форм організації освітнього процесу, має неосяжний творчий та пізнавальний потенціал, сприяє активізації освітньої діяльності учнів та розвитку їх комунікативних здібностей. Під час безпосередньої взаємодії учня з природою відбувається реалізація пошукового методу вивчення, де здобувач освіти стає справжнім дослідником,

формує запитання та шукає відповіді на них, задовольняє свої потреби у спілкуванні, що зумовлює обмін як раціональною, так і емоційною інформацією, досвідом та зрештою призводить до побудови єдиної стратегії взаємодії з природним, навколишнім середовищем [16, с. 27].

Як зазначає В. Булаєнко екскурсія – це методично продумана демонстрація певних місць чи місцевості, яка передбачає аналіз об'єктів, які екскурсанти можуть споглядати, а також вміла розповідь педагога [4, с. 254].

У працях Л. Никитюк екскурсія розглядається як форма організації освітнього процесу, де сприйняття знань відбувається завдяки відвідуванню місць розташування досліджуваних об'єктів та ознайомлення з їх особливостями в реальному природному середовищі [34].

У наукових розвідках О. Непши та Д. Ярового підкреслюється значимість навчальної екскурсії, яка є тим же уроком, невід'ємною частиною освітнього процесу, але в іншій, зовнішній обстановці. Тому навчальні екскурсії мають бути тісно пов'язані з перебігом освітнього процесу, чітко спланованим та ретельно продуманим аби не порушувати цілісність освітнього процесу та доповнювати й урізноманітнювати сучасне освітнє середовище [33, с. 6].

При чому автори О. Непша та Д. Яровий екскурсіями називають колективне відвідування природних об'єктів та визначних місць, а також промислових чи аграрних підприємств, музеїв та інших установ або місцевості з метою вивчення та збору краєзнавчого матеріалу [33, с. 7].

У свою чергу В. Вишневський розглядає екскурсію як процес відвідування цікавих місць з пізнавальною метою та для одержання нових вражень, що є одним із цікавих способів проведення дозвілля та методом здобуття нових знань [7, с. 60].

У працях С. Гончаренка екскурсія тлумачиться як пізнавальний вид діяльності, що впливає на активне сприйняття нових знань; передбачає колективні подорожі до відповідних об'єктів з науковою, загальноосвітньою чи культурно-освітньою метою [13, с. 111].

На думку Н. Гнілуши екскурсією є метод активно-рухового опрацювання

знань, що вирізняється груповою формою навчання та має емоційний і виховний вплив на учнів [12, с. 74].

Автори М. Білянська, Л. Бондаренко, О. Лазебна трактують поняття екологічної екскурсії як механізм формування екологічної свідомості здобувачів освіти, що забезпечує розвиток власної відповідальності за стан та збереження природного балансу в навколишньому середовищі, формування екологічної грамотності та етичних норм поведінки в ставленні до природних об'єктів і явищ [3, с. 37].

У наукових розвідках А. Дзекунова підкреслюється дидактична роль екскурсії як однієї з форм організації освітнього процесу та позанавчальної роботи, що реалізовується шляхом спільної діяльності вчителя та учнів під час вивчення явищ об'єктивної дійсності в природних умовах. Учений наголошує, що екскурсія створює унікальні можливості для безпосереднього сприймання об'єктів і процесів, сприяє розвитку спостережливості, формуванню практичних умінь і навичок, а також забезпечує тісний зв'язок навчального матеріалу з реальним життям. Завдяки цьому екскурсія виступає не лише інформаційним, а й виховним та розвивальним засобом, що активізує пізнавальну діяльність учнів, формує їхню мотивацію та інтерес до навчання, розширює світогляд і сприяє глибшому засвоєнню навчального змісту [22, с. 116].

У наукових публікаціях Т. Гребенюк екскурсія визначається як складна форма освітньої роботи, що має тривалість 45-90 хвилин та спрямована на вивчення явищ і процесів за межами закладу освіти під керівництвом вчителя. Екскурсія дозволяє комплексно використовувати різноманітні методи навчання, встановлювати практичну значимість здобутих знань, сприяє збагаченню практичним досвідом усіх учасників освітнього процесу, має потужний виховний вплив на особистість учня та його емоційно-вольову сферу [14, с. 58].

Екскурсію як метод у своїх працях розглядає О. Ганчук та виокремлює такі його особливості: здобуття знань в процесі подорожі, контакт зі справжнім об'єктом в природі, можливість прояву самостійності та самодіяльності, поєднання спостереження та моторних елементів [10, с. 17].

У роботах О. Наровлянського екскурсії розглядаються як ефективний метод організації освітньої діяльності в межах реалізації змісту відповідних навчальних програм. Також підкреслено використання навчальних екскурсій комплексно, на основі міжпредметних зв'язків [30, с. 70].

На думку Л. Прасол екскурсія є одним із найцікавіших методів організації освітньої діяльності учнів, оскільки є своєрідним інформаційним полем, де транслюється інформація в доступній та довільній формі з рефлексією, що сприяє розвитку стійкої мотивації та розширенню світогляду учнів [41, с. 204].

Сутність геоекологічних екскурсій полягає в тому, що це екскурсії в природу, де представлені природні комплекси, які сприяють формуванню індивідуальної екологічної картини світу та поглибленню науково-екологічної та географічної освіти. Науковці І. Остапчук та В. Казаков розглядають екологічні екскурсії як чітко сплановані та організовані короткотривалі подорожі до особливих та цінних в науковому й в природному відношенні ландшафтів, на природоохоронні території та акваторії різних рівнів заповідання. Такі екскурсії дозволяють вирішити завдання географічного та екологічного змісту: охарактеризувати природні умови, проаналізувати причини скорочення біорізноманіття та поширення певних екологічних проблем [35, с. 85].

Заслуговує на увагу досвід використання екскурсій в системі освіти на прикладі Ізраїлю, де немає чіткого визначення їх кількості в освітньому процесі та обумовлених тем. Проте навчальні екскурсії є обов'язковою формою реалізації освітнього процесу, де важливе місце посідає розподіл ролей та функціональних обов'язків між учнями. Тобто кожна дитина, яка є учасником екскурсії, отримує певні завдання, що дозволяє максимально розкрити творчі здібності та індивідуальний освітній потенціал. Зокрема, в межах групи формуються малі команди з фотографів (основним завданням учнів є збір фотоматеріалів про особливості побаченого), з контролю безпеки (учні перевіряють наявність належного одягу, спорядження для походу), документознавців (учні, котрі занотовують нову інформацію, що здобувається в ході екскурсії) [31, с. 191-192].

Отже, опираючись на проведений аналіз можна зазначити, що екскурсія є формою та методом організації освітньої діяльності учнів та має мету, визначені завдання, а також вимагає ретельної підготовки, чіткого планування, планомірного проведення та організації ефективної рефлексії, підведення підсумків. Водночас екскурсія вимагає прояву творчості від вчителя та не обмежується лише дослідженням програмного змісту навчального матеріалу, а може його доповнювати і поглиблювати. Крім того, педагог може ефективно використовувати особистісно-орієнтований підхід, різні інтерактивні методи для підвищення рівня пізнавальної активності та мотивації здобувачів освіти. Дослідники наукової думки по-різному інтерпретують термін «екскурсія», але всі схилиються до того, що вона є невід'ємною частиною наукового пізнання світу, дієвим способом засвоєння знань, тісно переплетена з їх практичним застосування та передбачає потужний виховний вплив, одержання нових вражень тощо.

Геоекологічні екскурсії дозволяють поглибити комплексні знання географічного змісту та сприяють розширенню екологізації сучасної освіти. Найбільш ефективний вплив на особистість учня відбувається завдяки його безпосередній участі у навчально-дослідницькій діяльності з урахуванням емоційно-ціннісних пріоритетів:

- індивідуалізація особистості – врахування в роботі того, що одній і ті ж освітні завдання й заходи можуть мати різне смислове навантаження на учнів;
- соціалізація особистості – кожна людина є соціальною істотою, а тому важливо підкреслити значимість екологічного стану навколишнього середовища на кожного індивіда як частину соціуму та працювати над попередженням негативного впливу соціальних упереджень (по типу «моя хата скраю» або «якщо нікому не треба, то для чого воно мені»);
- прояв ефекту «відчуженості» – допоки людина не зіштовхнулася із реальною екологічною проблемою та не відчула її вплив, то вона нею не переймається [3, с. 37].

Призначенням екологічних екскурсій є розкриття сутності та змісту

глобальних екологічних проблем та їх наслідків, антропогенного впливу на довкілля та гармонію екосистем у природі, формування елементарних екологічних знань та географічних закономірностей (наприклад, про екосистему, ланцюги живлення, проведення оцінки екологічного стану верхнього шару ґрунту, поверхневих вод тощо), розвиток екологічних навичок (наприклад, усвідомлення необхідності сортування побутових відходів, раціональне використання природних ресурсів, заощадливе ставлення до води), формування навичок активного способу життя в рекреаційний час [35, с. 87].

На особливості реалізації екскурсії впливають психологічні, вікові та індивідуальні характеристики учнівської групи. Провідною діяльністю у старшому підлітковому віці залишається навчання, проте зміст і характер освітньої діяльності зазнають певних змін порівняно з молодшим шкільним віком. Багатопредметність, інтегрованість та міждисциплінарний характер освітнього процесу висувають перед підлітками нові якісні вимоги, а самостійна освітня діяльність набуває пріоритетного значення.

Теоретичні знання повинні нести практичний зміст та сприяти формуванню ключових компетентностей, подальшому професійному самовизначенню. Часто, в цей період життя, школярі захоплюються різними видами діяльності, мають власне хобі у вигляді додаткових фізичних занять, колекціонування, туризму, комп'ютерних ігор тощо. Рухливі фізичні ігри та інтелектуальні розваги підсилюються змагальним ефектом.

В процесі навчання, перебуваючи на уроках, підлітки ознайомлюються з низкою наукових фактів, але найбільше їх починають цікавити не факти, а причини їх виникнення, наслідки впливу. В підлітковому віці будь-яка інформація може сприйматися критично, учні мислять уявленнями та образами, що заважає глибинному пізнанню. Разом з тим, формується потреба у самостійній розумовій діяльності, висловлюванні власних суджень та потреба у сприйнятті їх як дорослих та самостійних. Паралельно формується критичне ставлення до інформації та оточення. Якщо молодший школяр слухняно сприймав все на віру, то підліток очікує переконливих доказів, обґрунтування

позиції. У віці 13-16 років спостерігається підвищений емоційно-вольовий тонус, що проявляється у не завжди достатньому самоконтролі та інколи різкій поведінці, супроводжуваний підвищеним рівнем агресивності.

Емоційні спалахи поведінки – доволі часте явище у поведінці підлітка. У разі виникнення труднощів, учні в такому віці можуть з ними не справитись та залишити розпочату справу. В разі виникнення особливого захоплення або інтересу, учні в старшому підлітковому віці можуть бути досить наполегливими, стриманими, витривалими. У цей період життя людина часто шукає собі об'єкт для наслідування, ідеал, який є для неї прикладом для наслідування.

Разом з тим не варто забувати, що сучасні старшокласники – це цифрове покоління (Generation Z), які не уявляють свого життя без інтернет-зв'язку та всіляких гаджетів.

По-перше, покоління Generation Z використовують інтернет для пошуку інформації та для навчання.

По-друге, засобами інтернет-спілкування відбувається комунікація з однолітками та загалом розвивається мовленнєва комунікація.

По-третє, інтернет активно використовується для розваг та різних інтерактивних ігор [51, с. 89].

Досить вагомий вплив на поведінку підлітка має період статевого дозрівання, що проявляється у прагненні бути дорослим. У цей час учень вимагає особливого ставлення до себе, як до дорослої особистості та намагається самоствердитись як дорослий, хоча ще немає стійких уявлень про те, як воно – бути дорослим. У взаєминах з іншими людьми підліток намагається займати свою позицію, іноді протестує, конфліктує, а також ображається у разі опіки чи контролю. Для старшого підліткового віку важливе місце займає спілкування з однолітками та вплив колективу на формування його особистості. Думка друзів, однокласників часто має більший вплив, ніж висловлювання та переконання самого вчителя.

На формування особистості підлітка впливає оточення та те коло людей, з якими він перебуває у дружніх стосунках. У молодшому шкільному віці

дружбою визначається вже сидіння за однією партою, проживання по-сусідству, а у підлітковому віці дружні стосунки формуються на основі спільних інтересів. У цей період життя дружба є тривалою та має досить високі вимоги й може існувати навіть вже життя. У підлітковому віці часто формується своя система норм поведінки та вимог, які вони стійко відстоюють, іноді йдучи наперекір дорослим. Психологічні особливості розвитку моральних цінностей у підлітковому віці полягають у становленні особистості та її відокремленості від батьків та характерна лібералізація моральних цінностей.

Отже, до характерних вікових особливостей підліткового періоду належать підвищена зосередженість на власному внутрішньому світі, схильність до мрійливості та переходу від реального сприйняття до фантастичного або уявного, відсутність зовнішніх авторитетів із спираючись на власний досвід, підвищена здатність до критичного осмислення інформації та пошуку доказів і переконань, прагнення до захоплень, пригод та подорожей, а також підвищений емоційний тонус у зв'язку зі статевим дозріванням. Відтак екскурсії збагачують учнів знаннями про географічні закономірності, геокомпоненти відповідного природного або суспільного об'єкта чи явища та є засобом формування ключових компетентностей [10, с. 18].

Охарактеризуємо основні функції екскурсій. Насамперед це:

- реалізація принципу наочності, оскільки учні безпосередньо взаємодіють з природними предметами та явищами, які підлягають дослідженню;
- підвищення рівня науковості та зміцнення зв'язків наукових дослідження з життям, з практичною діяльністю, що забезпечується шляхом вивчення природних явищ і процесів в реальності;
- сприяють профорієнтації учнів на виробничу діяльність, оскільки відбувається ознайомлення зі специфікою роботи працівників промислових та сільськогосподарських об'єктів, які входять в екскурсійний маршрут;
- сприяють формуванню позитивних особистісних якостей та розвитку вміння працювати в колективі, вихованню відповідальності за результати власної діяльності [34, с. 2].

Геоєкологічні екскурсії та загалом мандрівки в природне середовище мають потужний виховний вплив. Споглядання природи рідного краю пробуджує почуття любові до природи, а відтак таким учням зрозуміло, що її потрібно охороняти, дбати про збереження навколишнього середовища. Емоційне сприйняття природних об'єктів та явищ дозволяє здійснювати вагоме естетичне виховання на учнівську спільноту.

У ході геоєкологічних екскурсій відбувається формування естетичного смаку, розвиток світогляду та навичок спостереження за природними процесами. Заняття в природно-соціальному середовищі систематично впливають на інтелектуальний, фізичний і психічний розвиток учнів, створюючи основу для формування творчої та гармонійно розвинутої особистості [18, с. 159].

Геоєкологічні екскурсії сприяють популяризації географічної освіти та виконують інформаційну функцію, забезпечуючи поширення знань про екскурсійні об'єкти. Водночас вони здійснюють освітньо-виховний вплив через вивчення природничого матеріалу, який набуває системного та схоластичного характеру [21, с. 34].

Отже, основними особливостями геоєкологічних екскурсій є їх комплексність та мультидисциплінарність, що дозволяє вивчати систему взаємодії суспільства, навколишнього середовища та техносфери. Геоєкологічні екскурсії є різновидом освітньо-пізнавальних екскурсій і поєднують в собі вивчення географічних (геологічних, геоморфологічних) та екологічних об'єктів в навколишньому середовищі. Не менш значущою перевагою таких екскурсій є не лише споглядання відповідних об'єктів, а й встановлення та роз'яснення причинно-наслідкових зв'язків між відповідними об'єктами та явищами. Такі екскурсії передбачають інтерактивну взаємодію, а не просте споглядання, тобто учні практично втілюють здобуті знання та розширюють свій кругозір.

Досить суттєвим є виховне значення таких екскурсій, що полягає у вихованні дбайливого ставлення до природи та значення кожної людини у раціональному природокористуванні. Також, в процесі проведення геоєкологічних навчальних екскурсій, доцільно враховувати специфіку

спрямованості особистості підлітків, де відбувається не лише засвоєння нових знань, реалізація теоретичних та емпіричних методів, формування та розвиток емоційно-вольової сфери учнів, їх духовних цінностей, моральності та географічного й екологічного світобачення.

Учні здобувають нові знання про історико-географічні та природні об'єкти, явища, більш глибоко пізнають специфіку людських взаємовідносин, осмислюють свою роль в збереженні навколишнього природного середовища. В учнів виховується гуманістичний світогляд та формуються соціальні й психологічні раціональні моральні правила та норми, підвищується еколого-культурний рівень, удосконалюються норми та правила поведінки в соціумі, відбувається самовиховання та становлення підлітка як самостійної особистості.

Разом з тим, важливо враховувати, що сучасні старшокласники – діти покоління Generation Z, котрі зростали в епоху бурхливої цифровізації та мають характерні вміння постійно використовувати інтернет-мережі, звикли до розважальних ігор у віртуальному просторі та дивляться на світ крізь призму певних рольових комп'ютерних ігор, а також мають радше короткочасну пам'ять ніж довготривалу, звикли до постійної та швидкої зміни картинок, а отже важливо продумувати цікаві маршрути, різнопланові й водночас тематичні, залучати цифрові освітні технології.

Геоекологічні навчальні екскурсії забезпечують створення таких умов, за яких зміст шкільного курсу географії максимально наближається до реального життя, відбувається спостереження та дослідження природних явищ і процесів, розвивається пізнавальний інтерес та формується екологічна свідомість, природнича компетентність та загалом ключові компетентності, які базуються на практичній діяльності та професійно-орієнтаційній спрямованості в майбутньому.

Не менш значущим є врахування вікових та психологічних особливостей учнів, їхніх можливостей, інтересів і мотиваційних чинників, оскільки це забезпечує ефективну організацію навчальної діяльності, підвищує рівень залученості та активності учнів, а також сприяє формуванню позитивного ставлення до процесу навчання та розвитку ключових компетентностей.

1.2. Характеристика геоекологічних навчальних екскурсій та особливості їх застосування при вивченні курсу географії в закладах загальної середньої освіти

Під час проведення геоекологічних навчальних екскурсій відбувається засвоєння комплексних знань з географії та екології, що розвиває інтелектуальні здібності (когнітивний компонент навчання), формує екологічні цінності (розвиває ціннісно-мотиваційну складову навчання), вміння та навички дбайливого ставлення до навколишнього середовища та еколого-освітньої діяльності (діяльнісний компонент навчання). Геоекологічні екскурсії передбачають не лише комплексне засвоєння знань, а й різні види діяльності. Зокрема, цікавим в екскурсійній роботі є застосування принципу «3Н» (Heard, Heartand, Hands), що в перекладі означає «Голова, Серце, Руки»). Тобто найкраще знання про навколишнє природне середовище особистість засвоює трьома шляхами:

- «головою» – процес здобуття та засвоєння знань про природні об'єкти та явища, особливості місцевості, її історичний розвиток, екологічні зв'язки тощо;

- «серцем» – вплив емоцій та почуттів на особистість, які виникають в процесі проведення екскурсії та безпосереднього виконання поставлених завдань дослідницького характеру;

- «руками» – під час виконання самостійних завдань учні діють руками і таким чином пізнають світ[17, с. 106].

Проведення навчальних екскурсій, як правило, здійснюється за трьома основними етапами: підготовчим, етапом безпосереднього проведення та підсумковим. Отож підготовчий етап включає:

- підготовку вчителя до екскурсії, що передбачає визначення теми та прогнозування очікуваних результатів (поняття, які потрібно засвоїти та уявлення, які будуть сформовані); вибір місця проведення екскурсії та розробка маршруту; ознайомлення з місцем проведення екскурсії та відбір об'єктів для більш детального вивчення і споглядання; визначення місць зупинки та розробка плану проведення екскурсії;

- підготовку учня до екскурсії – ознайомлення з темою та завданнями, які мають бути виконані в процесі проведення екскурсії; підготовка польових щоденників (або ж нотаток в електронному вигляді), підготовка папки для збору зразків (якщо це передбачено у завданнях), систематизація екскурсійного обладнання, використання відповідного одягу (зручного для активного переміщення на відкритій місцевості), додаткові матеріали.

Подальші етапи:

- проведення екскурсії – передбачає інформаційну та робочу частину. Інформаційна складова включає інструктаж з безпеки життєдіяльності, розповідь та пояснення вчителя на відповідному екскурсійному об'єкті. Робоча частина – це дослідницька та реєстраційна діяльність учнів (збір матеріалів, проведення вимірювань, опису та порівняння, фотографування тощо). Перед початком екскурсії вчитель, ще в класному приміщенні, пояснює правила поведінки, тему, мету, план і маршрут екскурсії, призначає самостійні завдання. Основна вимога на цьому етапі – чітке роз'яснення самостійних, дослідницьких завдань для учнів та алгоритму дій;

- підсумковий або заключний етап – передбачає виконання запланованих завдань та проведення завершальної бесіди з учнями. Вчитель може розробити також паспорт екскурсії, що включає титульний лист, загальну характеристику екскурсії, досягнуті результати [33, с. 7-9].

Тобто незалежно від мети, призначення всі екскурсії умовно поділяються на вступну, основну та заключну частини. При чому вступ містить організаційний та інформаційний аспекти. Тут досить важливим для вчителя є не тільки інструктаж учнів, оголошення мети і завдань, а й підбір інформативного матеріалу, втілення розповіді таким чином, щоб активізувати мотиваційну сферу учнів, розвинути в них пізнавальний інтерес, сформувати сприятливий психологічний мікроклімат. Під час перебігу екскурсії доцільно дозувати відповідний навчально-пізнавальний матеріал, а саму тему розділити на кілька підтем та втілювати шляхом поєднання демонстраційного методу з інтерактивною розповіддю. Кожна підтема може розглядатися на прикладі

одного або кількох об'єктів. Розповідь педагога має бути чіткою, структурованою, логічною та поєднуватися з програмним змістом навчального матеріалу курсу географії. Переходи від однієї підтеми до іншої мають бути логічними [3, с. 38].

До типових ознак будь-якої екскурсії належать: організація групи, тривалість перебігу, наявність вчителя (екскурсовода), переважання демонстраційного методу та розповіді, активне пересування учасників, цілеспрямоване дослідження відповідних об'єктів, активна освітня діяльність учнів [36, с. 180].

З-поміж методів, які використовуються в процесі проведення екскурсії можна виділити емпіричні (спостереження, вимірювання, дослідження, експеримент, опитування), теоретичні (описування, порівняння, пояснення, аналізування, проведення аналогії, систематизація, індуктивний та дедуктивний) і безпосередньо екскурсійний [7, с. 61].

Пріоритетними методами під час проведення екскурсії є показ (демонстрація) та розповідь. Основні особливості та умови показу під час екскурсії: доцільно обране місце та час для спостереження; наявність можливості не зосереджуватись на тих об'єктах, котрі не входять до тематики екскурсії; можливість вільного пересування обраним екскурсійним маршрутом; підготовленість як вчителя, так і учнів. Показ має бути активним із використанням візуального аналізу, мати логічну послідовність та нести випереджальний характер (показ, як правило, передує розповіді) [36, с. 181].

Показ екскурсійних об'єктів як методичний прийом є цілеспрямованим та послідовним процесом представлення відповідних об'єктів, котрі розкривають змістовну складову перебігу екскурсії. Відповідний методичний прийом характеризується попереднім оглядом екскурсійного об'єкту вчителем та формуванням орієнтованої основи пізнавальної діяльності, підготовку до вербального і зорового сприйняття здобувачами освіти; екскурсійний аналіз шляхом реалізації мисленнєвих операцій; локалізацію подій завдяки формуванню мотиваційної сфери; зорове сприйняття та порівняння шляхом

виокремлення ключових фактів та ознак і їх засвоєння; показ наочних матеріалів та створення цілісного уявлення про об'єкт пізнання; показ об'єкту вектором руху до прикладу переміщення парковою зоною, берегом водойми тощо [9, с. 342].

Розповідь, у свою чергу, має бути логічно структурованою, підпорядкованою показу та проводитись із використанням візуальних доказів (у вигляді об'єктів споглядання та дослідження) [36, с. 182].

Розповідь як методичний прийом, під час перебігу екскурсії, використовується для підкріплення зорового сприйняття та конкретизації об'єктів пізнання. Розрізняють такі різновиди екскурсійної розповіді: довідкова у вигляді стислого викладу фактичного матеріалу; пояснення – висвітлення причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами та фактами; опис об'єкту у вигляді детального висвітлення його характерних ознак; коментування відбувається під час переміщення; цитування висловлювань про досліджуваний об'єкт чи явище та формування здатності до аргументації [9, с. 342].

До інших методичних прийомів активізації освітньо-пізнавальної діяльності належать: прийом руху (деталізація вивчення екскурсійного об'єкта завдяки переміщенню маршрутом), зустріч з фахівцями та свідками певних подій (мотиваційне підсилення завдяки підвищенню емоційного фону сприйняття інформації коментуванням фахівцями чи очевидцями), перегляд фото- чи відеоматеріалів (підтримка розповіді під час екскурсії звуковими ефектами чи відеоматеріалами), виконання дослідницьких завдань (проведення учнями вимірювань, співставлення, порівняння тощо), застосування ритуалу (впровадження певної церемонії, наприклад посвята в мандрівники чи в дослідники), презентація результатів самостійної навчально-пізнавальної, дослідницької діяльності у вигляді захисту проєктів та самооцінки [9, с. 343].

Досить часто, під час перебігу екскурсії, застосовується дослідницький метод вивчення географії в шкільному курсі. Тому для його реалізації вчитель повинен вміти ставити перед учнями дослідницькі завдання в зрозумілій та доступній формі, вміти сформувати в учнів пізнавальний інтерес, викликати

захоплення дослідницькою проблематикою; вміти організувати ефективну інтерактивну взаємодію в освітній діяльності; проявляти терплячість до помилок учнів; вміти створювати відкриті дискусії та організовувати конструктивний обмін думками; сприяти розвитку критичного мислення учнів; вміти організовувати роботу у вигляді «мозкового штурму», «банку ідей», що дозволяє учням вільно висловлюватись, генерувати власні ідеї для вирішення проблемних, дослідницьких завдань; враховувати потреби та інтереси кожного здобувача освіти, стежити за динамікою та проводити моніторинг рівня сформованості природничих компетентностей; проявляти гнучкість у виборі індивідуальних завдань та учнів до їх темпу роботи [32, с. 195-196].

Екскурсії мають значний виховний вплив і передбачають застосування різних методів виховання, які можна поділити на кілька категорій.

Першу категорію становлять методи безпосереднього та різнобічного виховного впливу, такі як розповідь, бесіда, демонстрація прикладу та обговорення, що забезпечують формування переконань і стійких поглядів.

До другої категорії належать методи опосередкованого виховного впливу, зокрема створення проблемних виховних ситуацій, визначення правил поведінки та поширення громадської думки, що сприяють організації діяльності та формуванню суспільного досвіду.

Третю категорію становлять методи самовиховання, які ґрунтуються на прояві індивідуальних якостей особистості педагога та учнів [1, с. 156].

Важливе значення має вчитель, який виконує роль екскурсовода та педагога одночасно, здійснює освітній та виховний вплив на особистість кожного здобувача освіти. Тут перед педагогом постає низка важливих завдань: розробити такі геоекологічні екскурсії, які не лише дозволяють реалізувати зміст навчальних програм та окремих тем, а й доповнюють і розширюють наукову картину світу кожного учня. Екскурсійна діяльність має сприяти розвитку пізнавальної активності, інтересу, мотиваційної сфери, а також створювати умови для прояву та реалізації особистісного потенціалу школярів.

Для досягнення цього вчителю важливо не тільки забезпечити належні

організаційні та методичні умови, що гарантують максимально ефективний, комплексний та багатовимірний вплив екскурсії на здобувачів освіти, а й постійно займатися власним саморозвитком та професійним удосконаленням. Саме високий рівень професійної компетентності педагога, його готовність до інновацій та здатність творчо організовувати взаємодію з учнями визначають якість проведення геоекологічних екскурсій та їхній освітньо-виховний потенціал.

Можна виокремити кілька стилів поведінки та підходів до реалізації екскурсійної діяльності:

- вчитель під час екскурсії застосовує авторитарний стиль взаємодії з учнями, самостійно визначає перелік об'єктів на маршруті та основні завдання для учнів (як правило, репродуктивного характеру);

- учитель вибудовує такий стиль взаємодії, де пріоритетними стають бажання учнів щодо відвідування певних природних об'єктів, що не завжди відповідає освітнім запитам;

- особистісно орієнтований, гуманістичний підхід, який ґрунтується на інтерактивній взаємодії вчителя та учнів, де педагог виступає наставником та ментором в самостійному здобутті учнями знань, а відповідно екскурсії плануються та реалізуються на основі продуктивної співпраці між усіма учасниками освітнього процесу [35, с. 153].

Науковці Варакута О. М. та Гавришок Б. Б. визначають такий алгоритм підготовки вчителя до проведення навчальної екскурсії на природні об'єкти. Передусім педагог має здійснити відбір об'єкта та маршруту екскурсії, враховуючи вікові особливості учнів, навчальні цілі та рівень засвоєння відповідної теми. Наступним етапом є збирання та опрацювання інформації про природний об'єкт, включно з його географічними, екологічними, історичними та охоронними характеристиками.

Після цього вчитель має визначити освітні, виховні та розвивальні завдання екскурсії, чітко співвідносячи їх зі змістом навчальної програми. Важливим компонентом алгоритму є розроблення структури та сценарію екскурсії, що

включає послідовність зупинок, педагогічні прийоми взаємодії з учнями, запитання для спостереження, виконання практичних завдань та фіксацію результатів.

На наступному етапі педагог забезпечує організаційну підготовку: отримання дозволів, інформування батьків, підготовку обладнання, інструктаж з техніки безпеки, визначення відповідальних осіб. Завершальним етапом є підготовка дидактичного супроводу – робочих листів, карток спостережень, завдань для групової роботи, що дозволяють оптимізувати навчальний процес під час екскурсії та забезпечити активну участь кожного учня [5, с. 203].

Організація та проведення науково-географічної екскурсії відбувається в кілька етапів: підготовка до екскурсії та формулювання мети і ознайомлення з предметом екскурсії, вивчення наукової літератури з визначеної проблематики; об'єднання учасників екскурсії в малі групи та розподіл завдань для кожної такої команди; підведення підсумків, обробка добутих матеріалів та записів і обов'язкове резюме педагога (тобто організація зворотнього зв'язку) [20, с 6].

Доцільно зазначити, що для розробки й втілення екскурсій можна активно використовувати сучасні цифрові освітні технології. До прикладу, доцільною є організація квестів із використанням цифрових платформ та застосування проєктних технологій, що сприяють розвитку здатності учнів самостійно здобувати знання, проводити пошуково-дослідницьку діяльність та інтерпретувати результати власної роботи. Крім того, ефективним є використання різноманітних інтерактивних вправ, таких як вікторини, загадки та змагання, що стимулюють пізнавальну активність учнів.

Існують різні підходи до класифікації екскурсій. Їх можна поділяти на вступні, поточні та заключні в залежності від їх місця в системі реалізації освітнього процесу. Наприклад, вступні найчастіше проводяться восени, поточні взимку й заключні навесні [12, с. 76].

Виходячи з місця знаходження об'єктів, розрізняють ближні та дальні екскурсії. Ближні проводяться у межах доступних територій, що не потребують тривалого транспортування, тоді як дальні екскурсії передбачають переміщення

на значні відстані та дають змогу учням ознайомитися з унікальними природними чи географічними об'єктами, які не представлені у локальному середовищі [33, с. 7].

Навчальні екскурсії з географії можна класифікувати за змістом (фізико-географічні та економіко-географічні), за кількістю тем (однотемні та багатотемні), за дидактичною метою (вступні, поточні, підсумкові), місцем проведення (підприємство, сільськогосподарський об'єкт, природний об'єкт тощо), тривалістю, способом пересування, складом учасників, особливостями організації сприйняття географічного об'єкта чи явища. Розрізняють такі види географічних навчальних екскурсій: виробничі, до природних об'єктів, до музейних об'єктів, комплексні екскурсії [8, с. 88].

У наукових розвідках Лакози Н., Білик Ж. за змістом виокремлюють виробничі, краєзнавчі, науково-природничі та комплексні екскурсії. За обсягом розрізняють одно- та багатотемні, а також дослідницькі [25, с. 207].

У наукових працях О. Ганчук запропоновано власний підхід до класифікації географічних навчальних екскурсій за кількістю учасників: індивідуально-групові, парно-групові та фронтально-групові.

За характером зв'язку між учасниками групи в процесі виконання завдань: кооперативно-паралельні (групи одночасно виконують різні завдання, що спрямовані на спільний результат), кооперативно-послідовна (групи послідовно виконують завдання, що спрямовані на спільний результат), змагально-паралельна (групи паралельно виконують однакові завдання, що спрямовані на досягнення результату за визначеними критеріями). За тривалістю реалізації розрізняють географічні екскурсії локалізовані (в межах одного заняття) та пролонговані (включають низку занять).

За професійним становленням розрізняють об'єктні екскурсії (передбачають переміщення до певних природних об'єктів та їх вивчення), методичні (передбачають ознайомлення учасників з методикою проведення такої форми роботи), продуктно-екскурсійні (розроблені екскурсії за межами шкільної програми) [10, с. 19-20].

За класифікацією авторів Черченко О. А. та Дем'яненка С. О., екскурсії поділяються за місцем проведення на міські, заміські, виробничі, музейні, краєзнавчі та комплексні, а за способом пересування – на пішохідні та транспортні [48, с. 43].

За дослідженнями науковців Варакути О. М. та Гавришка Б. Б., екскурсії поділяються на групи: навчальні, краєзнавчі та загальноосвітні. Для систематизації їх класифікують за типами: екскурсії в природне середовище, екскурсії, пов'язані з господарською діяльністю населення, та екскурсії в сферу культурної діяльності народу [5, с. 202].

У дослідженнях Гребенюк Т. виділено такі екскурсії:

- тематичні – проводяться після вивчення кожної теми для практичного підкріплення здобутих знань;
- підсумкові – втілюються після завершення вивчення окремого модуля, семестру чи в кінці навчального року;
- міжпредметні – мають широкий діапазон та проводяться з різними вчителями (наприклад, можна організувати екскурсії з вчителем географії, біології та екології, а також фізики, хімії) [14, с. 59].

У свою чергу науковці Покоłodна М. та Малюк А. пропонують свою класифікацію природничо-екологічних екскурсій:

- природничо-еколого-краєзнавчі – оглядові екскурсії, що призначені для більш широкого дослідження природних ресурсів та екологічного стану певної місцевості;
- екскурсії на техногенні об'єкти, які призначені для більш детального вивчення їх діяльності та наслідків впливу на екологічний стан довкілля, специфіку дотримання екологічних вимог;
- екскурсії природоохоронними об'єктами – є досить поширеними та передбачають відвідування визначних пам'яток архітектури, історичних об'єктів, унікальних природних комплексів;
- екскурсії для ознайомлення з тваринним складом певної місцевості – дослідження ареалу поширення певних угруповань, ланцюгів живлення тощо;

- екскурсії для ознайомлення з рослинами певної місцевості – вивчення видового різноманіття, особливостей поширення тощо;
- екскурсії-спостереження за окремими видами рослин чи тварин;
- фото-екскурсії, які призначені для споглядання й насолоди краси ландшафтів [39, с. 15].

У старшій школі геоекологічні екскурсії більш доцільно проводити в процесі вивчення тем, що поєднують теоретичні знання та реальні проблеми навколишнього природного середовища. Таким чином учні не лише здобувають знання, а й осмислюють їх практичне значення, тобто більш ефективно реалізовується компетентнісний підхід. Зокрема у 10 класі, під час вивчення курсу «Географія: регіони та країни» в процесі ознайомлення з просторовою організацією господарства можна для прикладу продемонструвати особливості виробничої діяльності підприємства України, економічні зв'язки та вплив виробничих потужностей на навколишнє середовище. У 11 класі практично кожна тема дозволяє проводити геоекологічну екскурсію, але найбільш доцільними для такої форми проведення занять є вивчення загальних закономірностей географічної оболонки та суспільної географії України.

Отже, геоекологічні навчальні екскурсії мають певні особливості, а алгоритм їх підготовки і проведення характеризується чіткою поетапністю, комплексністю як у виборі змісту досліджуваної проблематики, визначення екскурсійних об'єктів, так і в раціональному розподілі завдань між учасниками, детальному інструктажі з безпеки життєдіяльності тощо. Загалом освітні екскурсії включають підготовчий етап, безпосереднє проведення екскурсії та підведення підсумків. Також екскурсії можуть бути заплановані та реалізовані як в межах обов'язкових тем навчальної програми, так і в позаурочній діяльності. Найбільш вживаними методами під час перебігу екскурсії є показ, розповідь та дослідницький метод. Проте нині активно використовуються цифрові освітні технології для планування, розробки маршруту та проведення екскурсій, з використанням ігрових методів (квест-екскурсії, а також використання вікторин, кросвордів). Популярності набувають віртуальні екскурсії, які можуть бути

доповненням до спланованої та практично реалізованої геоекологічної екскурсії. Існують різні підходи до їх класифікації в залежності від обраної ознаки. Класифікація екскурсій дозволяє систематизувати види їх організації та проведення, визначити пріоритетні напрями впливу на особистість учня (освітній, виховний, естетичний тощо).

Геоекологічні екскурсії мають комплексний зміст та сприяють формування географічної картини світу, екологічної свідомості та грамотності, формують потребу в збереженні навколишнього природного середовища. Навчальні екскурсії сприяють здобуттю знань та розширенню уявлень про наукову картину світу, набуттю досвіду комунікативної взаємодії не лише учнів, а й самих педагогів. Вчителі повинні постійно самоудосконалюватись в обраній професії, розвивати організаторські здібності, підвищувати рівень педагогічної майстерності. Виокремлюють такі стилі поведінки вчителя в ході проведення екскурсій як авторитарний по відношенню до учнів, або ж максимальна пріоритетність учнівських бажань та пасивність вчителя й гуманістична спрямованість та злагоджена інтерактивна взаємодія між всіма суб'єктами освітньої діяльності на основі партнерства, менторства тощо.

Висновки до розділу 1

Екскурсії виступають давньою та ефективною формою організації навчальної діяльності учнів. Їхнє значення в освітньому процесі є досить суттєвим, оскільки вони сприяють поглибленню та розширенню знань, підсилюють зміст навчального матеріалу відповідно до навчальної програми та виконують важливу роль у формуванні позанавчальної діяльності учнів.

Різні підходи до трактування сутності екскурсій мають спільну основу, оскільки всі науковці підкреслюють важливість проведення екскурсій як форм та методів освітньої діяльності, вказують на комплексний характер, суттєвий виховний вплив на особистість учня.

Геоєкологічні екскурсії підпорядковані загальним вимогам до екскурсійної діяльності, але мають свою специфіку. Передусім – це практичне застосування знань та здобуття нових у процесі перебування в природному середовищі, дослідження основних характеристик відповідного ландшафту, оцінювання стану природних об'єктів та явищ, дослідження екосистем та зв'язків у них. Крім того, геоєкологічні екскурсії мають комплексне, прикладне значення та дозволяють проводити практичні вимірювання (наприклад, температури повітря чи води, прозорості води, рівень шумового забруднення тощо).

Таким чином, втілюється дослідницький метод та практичне відпрацювання сформованих вмінь та навичок. Геоєкологічні екскурсії забезпечують формування ключових компетентностей. Досить важливо враховувати психологічні, вікові та індивідуальні особливості учнів. Зокрема, здобувачі старшої школи є підлітками та їх поведінка має свою специфіку, а також є певні потреби, інтереси, що теж важливо в організації освітньої діяльності.

Геоєкологічні екскурсії характеризуються певною поетапністю в підготовці та проведенні. Узагальнено можна виділити три етапи: підготовчий, перебіг екскурсії та заключний (підсумковий). Підготовчий етап вимагає ретельних та спланованих дій з боку вчителя (визначення мети і завдань, розробка екскурсійного маршруту, підготовка навчального матеріалу, інструктажів) та учнів (засвоєння необхідного теоретичного матеріалу, дотримання відповідних вимог згідно інструкцій). Перебіг геоєкологічної екскурсії має вагомий виховний та естетичний вплив, оскільки створюються умови для виховання в учнів потреби у збереженні природних ресурсів, осмислення необхідності дотримання балансу між суспільним розвитком та довкіллям). Підведення підсумків геоєкологічної екскурсії є важливим етапом, оскільки тут відбувається презентація учнівської самостійної навчально-дослідницької роботи, а також обмін враженнями, емоціями від побаченого. Проведення рефлексії дозволяє вчителю проаналізувати перебіг екскурсії, визначити позитивні сторони та ті аспекти, які потребують доопрацювання.

Доцільно зазначити, що нині важливим у підготовці та проведенні екскурсій є використання цифрового інструментарію (для прокладання маршруту можна використати google-maps та визначати геолокацію, для підготовки інтерактивних завдань – низку цифрових освітніх ресурсів тощо), що сприяє розвитку не лише природничої, а й інформатичної компетентності учнів.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ СТАРШОЇ ШКОЛИ

2.1. Вивчення та аналіз стану проблеми застосування геоєкологічних екскурсій в процесі викладання географії в старшій школі

Державний стандарт визначає базовий зміст освіти та встановлює вимоги до загальної середньої підготовки учнів. У ньому окремо виділяються інваріантна та варіативна складові курсу, змістові лінії та ключові завдання природничої освітньої галузі. Стандарт містить загальну характеристику навчального матеріалу, базовий навчальний план та вимоги до освітньої підготовки, підкреслюючи при цьому формування компетентностей у межах природничих дисциплін [46, с.45].

У сучасних умовах перед шкільним курсом географії постає важливе завдання: узгодження сприйняття учнями географії як навчальної дисципліни та як науки, що відображає різноманітність географічної оболонки, із фактичними цілями шкільного курсу. Основна мета полягає у формуванні чіткого уявлення про складні географічні закономірності, засвоєнні знань щодо географічної номенклатури, наукових термінів і законів, що створює підґрунтя для розвитку ключових компетентностей, у тому числі природничих [29, с.16].

Завдяки реалізації природничої освітньої галузі відбувається процес формування в учнів осмислених знань про закономірності живої та неживої природи, елементарних вмінь проводити дослідження природничого спрямування, розвивається потреба в допитливості та розширенні пізнавальних можливостей, усвідомлення сучасними здобувачами освіти цілісної природничо-наукової картини світу, формування вміння оцінювати вплив комплексних природничих наук на реалізацію концепції сталого розвитку суспільства та моніторингу наслідків антропогенної діяльності на навколишнє природне середовище, потреби відповідально взаємодіяти з природою. Програма з географії передбачає реалізацію принципів дитиноцентризму та

компетентнісного підходу, що є практико-орієнтованим, де знання не накопичуються як важлива цінність, а перетворюються в інструмент успішного вирішення складних завдань та засіб самореалізації особистості, її соціалізації.

Серед основних завдань сучасної шкільної географічної освіти виділяються ті, що сприяють формуванню толерантного ставлення до інших людей та відповідального, бережливого ставлення до навколишнього середовища. У процесі вивчення географії учні набувають умінь користуватися різними джерелами географічної інформації для її пошуку, інтерпретації та презентації відповідних даних. Це також сприяє підвищенню рівня цифрової грамотності та медіаосвіти.

Одним із важливих завдань шкільного курсу географії є формування екологічної культури та національної свідомості, виховання почуття патріотизму, розвиток екологічної грамотності та усвідомлення необхідності збереження природних ресурсів. Крім того, відбувається розвиток емпатії, а здобувачі освіти усвідомлюють рівність усіх людей незалежно від психофізичних особливостей, національної приналежності чи інших відмінностей. Структура навчальної програми сформована з урахуванням принципів неперервності та наступності географічної освіти, а також реалізації інтегрованого підходу через побудову внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків [28].

Курс «Географія» (Географічний простір Землі) в старшій школі включає 87 годин та є логічним завершенням базової географічної освіти. Резервні години можна використати для проведення різних форм освітньої роботи, в тому числі геоекологічних екскурсій. Доречно зазначити, що навчання географії в старшій школі є практично спрямованим та включає значну частину самостійної роботи учнів. Програмою передбачено 7 практичних робіт в 10 класі та 10 практичних в 11 класі. Крім того шкільний курс «Географія» (Географічний простір Землі) в старшій школі складається з низки аналітичних завдань та досліджень. Велика роль відводиться роботі з картографічними матеріалами. Серед провідних методів, які представлені в навчальній програмі з географії 10-11 класу,

виокремлено пояснювально-ілюстративний (який є провідним в екскурсійній діяльності), частково-пошуковий (ґрунтується на застосуванні географічних знань та життєвого і пізнавального досвіду, що теж можна ефективно реалізувати в ході проведення екскурсії). Також обумовлено програмою використання дослідницького методу для проведення економіко-географічної характеристики території, складання звітів тощо. Відповідно геоекологічні екскурсії в старшій школі можуть слугувати доповненням до основного змісту географічної освіти та виступати формою проведення занять з використанням самостійної роботи, пошукового та дослідницького методів навчання географії.

У 10 класі учні опановують курс «Географія: регіони та країни», що базується на дослідженні особливостей населення та просторової організації господарства в різних регіонах світу та деяких країнах. Формується вміння орієнтуватися у світових та регіональних соціально-економічних, суспільно-політичних та екологічних процесах. Створюється освітнє середовище, що забезпечує осмислення особливостей участі регіонів та окремих країн у міжнародному поділу праці, а також розвивається геопросторове мислення та зрештою формується цілісна географічна картина світу. Розділи 1-5 програми дозволяють збагатити знання учнів про соціально-економічні особливості регіонів світу та усвідомлення диспропорцій у розвитку деяких країн.

Підсумковим етапом вивчення курсу є розділ 6 «Україна в міжнародному просторі», де провідними завданнями є формування знань про геопросторову структуру світу, вміння визначати місце України на геополітичній карті світу, окреслення провідних напрямів сучасної української геополітики, міжнародних економічних зв'язків з регіонами та країнами світу, формування знань про діяльність України у напрямках європейської економічної інтеграції та реалізації стратегії сталого розвитку [28].

Обов'язкове проведення екскурсій в рамках реалізації освітнього процесу навчальною програмою не передбачено. Однак у 10 класі можна проводити екскурсії як в межах навчальної програми (урок-екскурсія) так і в позакласній роботі. Проводити геоекологічні екскурсії у великих містах раціонально в

процесі вивчення розділу «Економіка України в міжнародному поділі праці». Тут можна організувати геоекологічну екскурсію на підприємство, в агрофірму та проаналізувати особливості їх роботи з економіко-географічної та екологічної позицій, запропонувати шляхи вирішення проблемних аспектів.

Геоекологічна екскурсія може бути проведена як позаурочна форма роботи в межах вивчення місця України на сучасній геополітичній карті світу, зокрема доцільно запланувати та відвідати такі об'єкти в місті Київ, котрі підкреслюють етнічне та лінгвістичне коріння та те, що українці – це європейці, мають буремну історію, унікальний ареал розселення (сприятливі кліматичні умови, родючі ґрунти, потужні мінеральні ресурси, мальовничі ландшафти).

Курс географії для 11 класу передбачає вивчення теми «Географічний простір Землі», яка розкриває сутність географічної науки, сприяє інтеграції знань про природу, людину та господарську діяльність. Він формує у учнів чіткі уявлення про основні закономірності будови та розвитку географічної оболонки, а також загальні суспільно-географічні закономірності світу, що спрямовано на забезпечення принципів сталого розвитку. Серед основних завдання курсу географії 11 класу можна виділити: розширення уявлень про географічну оболонку як цілісну систему та закономірності її будови і розвитку, визначення та моделювання різних географічних ситуацій, природних, соціально-економічних та геоекологічних явищ і процесів, розвиток географічного мислення та усвідомлення проблем і закономірностей територіальної організації виробництва, формування навичок раціонального та грамотного вирішення побутових завдань, виховання толерантного ставлення до інших, почуття патріотизму, використання географічних знань та умінь в побуті тощо [28].

У 11 класі раціональним може бути проведення геоекологічних екскурсій в процесі вивчення топографічної карти, географічної оболонки Землі, рельєфу, клімату, ресурсного потенціалу атмосфери, вод суходолу, ґрунтів і природних зон тощо [28].

В 11 класі в процесі вивчення первинного сектору економіки України можна провести екскурсію в рамках позаурочної роботи національним

природним парком «Голосіївський» у м. Київ. Під час вивчення вторинного сектору промисловості України доцільно відвідати фармпідприємство «Дарниця» або «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» та ознайомитись із специфікою виробництва лікарських препаратів, проаналізувати виробничі потужності, оцінити вплив хімікофармацевтичної діяльності на стан навколишнього середовища тощо. Під час вивчення третинного сектору промисловості України можна запропонувати відвідування рекреаційної установи, що розташована у великому місті або його околицях.

Наприклад, для м. Київ це можуть бути архітектурні шедеври – Києво-Печерська лавра, Софіївський собор, Михайлівський собор, Андріївська церква тощо. Прокладаючи маршрут доцільно звернути увагу на особливості рельєфу, рослинного покриву в зазначеній місцевості, оцінити рівень шумового забруднення тощо. Роль педагога зводиться до координування й наставництва, оскільки він має вказувати «шлях» до здобуття знань. При чому об'єктом Всесвітньої спадщини в списку ЮНЕСКО є Софіївський Собор в м. Київ та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра, а тому на вказаних територіях постійно проводяться тематичні екскурсії, інтерактивні лекції-екскурсії тощо. Зазначені об'єкти можуть бути цікавими для дослідження в історичному, географічному, екологічному, краєзнавчому, культурному та інших аспектах [40, с. 105].

Під час проведення геоекологічних екскурсій можуть застосовуватися дедуктивний та індуктивний способи формування понять. Індуктивний метод передбачає організацію вчителем спостережень за об'єктами та явищами у визначеній місцевості, їх порівняння та зіставлення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, виділення окремих компонентів та практичне застосування засвоєних знань. До методичних прийомів індуктивного підходу належать відтворення понять на основі суб'єктивних уявлень учнів, робота з контурними картами, створення малюнків, моделей, макетів і схем.

Дедуктивний метод формування географічних понять передбачає таку послідовність: формулювання вчителем понять, організація роботи для

засвоєння їх складових, осмислення учнями цих складових та встановлення зв'язків із іншими об'єктами чи явищами. До методичних прийомів дедуктивного підходу належать порівняння, абстрагування, зіставлення, формулювання припущень тощо [19, с.16].

Отже, зміст навчальної програми з географії в старшій школі містить значну кількість навчального матеріалу, що може бути покладено в основу проведення геоекологічних екскурсій. Навчальною програмою рекомендовано застосування пояснювально-ілюстративних, дослідницьких та навчально-пошукових методів, які є основними під час екскурсійної діяльності.

В навчальній програмі з географії 10-11 класу підкреслено практичну спрямованість географічної освіти, що підсилюється екскурсійною формою проведення занять. Крім того, обумовлено формування ключових компетентностей, що в ході геоекологічної екскурсії реалізовується завдяки її комплексному призначенню та наявним міжпредметним зв'язкам. Споглядаючи будь-який географічний об'єкт в природі, можна проаналізувати історичні аспекти його формування та розвитку, значення для суспільства, зв'язки в існуючій екосистемі тощо. Однак, доречно зазначити, що сформованих методичних рекомендації з проведення геоекологічних екскурсій в шкільному курсі географії немає та вони не містяться в переліку рекомендованих форм проведення занять з географії.

Важливим ресурсом для підготовки та проведення геоекологічних екскурсій є навчальні підручники з географії для 10-го та 11-го класів. Сучасний підручник має бути інтерактивним та передбачати зв'язок з додатковими джерелами, інтернет-підтримку, практичні завдання, які можна використати в екскурсійній роботі. Наприклад, у підручнику авторів Гільберт Т. В., Савчук І. Г., Совенко В. В. в кінці параграфів міститься низка рубрик, в тому числі «Шукаємо в Інтернеті» та «Генерую ідеї». При чому в рубриці «Генерую ідеї» є завдання для учнів: встановити, які підприємства в їхньому населеному пункті є провідними постачальниками товарів за кордон та проаналізувати фактори, які можуть визначати лідерські позиції й бути спрямованими на

покращення видів товарної продукції [11, с. 232]. Організувати виконання цього завдання та збір відповідної навчальної інформації можна у вигляді геоекологічної екскурсії, водночас розширити спектр завдань для учнів та провести ознайомлення з очисними системами, які встановлені на обраному підприємстві, проаналізувати вплив його діяльності на довкілля.

У підручнику з географії 11 класу авторів Безуглого В., Лисичаровоє Г. висвітлено низку практичних завдань для учнів та є рубрики «Підсумуйте свої знання» та «Перевірте, чого навчилися». Тому наприклад, під час вивчення топографічної карти можна запропонувати учням прокласти маршрут для екскурсії в межах населеного пункту за допомогою цифрових ресурсів, а потім продумати та організувати комплексну геоекологічну екскурсію за визначеними напрямками [2, с. 18].

Отже, вивчення особливостей застосування геоекологічних екскурсій в межах викладання географії в старшій школі показало, що єдиних методичних рекомендацій до їх проведення та обумовлених навчальною програмою обов'язкових екскурсій немає. Проте саме навчальна програма з географії (рівень стандарту) 10-11 класу та підручники містять низку інформативного матеріалу та дидактичних завдань різних типів, які можуть бути використані в процесі підготовки до екскурсії, розробки маршруту та підбору завдань для учнів. Таким чином практична реалізація геоекологічних екскурсій в старшій школі є творчим майданчиком для вчителя, який може максимально ефективно використати потенційні можливості екскурсії як методу, форми проведення заняття або організації позаурочної діяльності учнів, що підкреслює значимість практичної екскурсійної діяльності для підвищення мотивації учнів, пізнавальної активності, формування природничої та екологічної компетентностей, географічної картини світу, розширення світогляду тощо.

2.2. Дослідження ефективності використання геоекологічних екскурсій для формування ключових компетентностей учнів старшої школи

Дослідження було організовано в три послідовні етапи, кожен з яких забезпечував логічний перехід від теоретичного осмислення проблеми до її практичної перевірки та узагальнення результатів. На констатувальному етапі здійснено аналіз науково-методичної та педагогічної літератури, що дозволило визначити теоретичні підходи до використання геоекологічних екскурсій у навчальному процесі. Одночасно було розроблено анкету для опитування вчителів та створено попередній план геоекологічної екскурсії, який відповідав змісту навчальної програми й віковим особливостям старшокласників.

Формувальний етап передбачав практичне вивчення проблеми. Здійснене анкетування вчителів географії дало змогу з'ясувати рівень їхньої обізнаності, ставлення та готовності до впровадження екскурсійної діяльності у старшій школі. Крім того, було проведено геоекологічну екскурсію з учнями 11 класу, що дозволило апробувати розроблений маршрут і методичні прийоми безпосередньо в реальних умовах навчальної взаємодії.

На завершальному етапі дослідження здійснювалося узагальнення отриманих результатів і формулювання висновків щодо ефективності використання геоекологічних екскурсій для підвищення пізнавальної активності та екологічної культури учнів. Одночасно були розроблені методичні рекомендації для вчителів географії, спрямовані на удосконалення організації, змістового наповнення та педагогічного супроводу екскурсій у старшій школі.

У ході дослідження ефективності застосування геоекологічних екскурсій проведено анкетування вчителів географії ЗЗСО. Участь в опитуванні взяли 16 педагогів зі стажем роботи від 5 до 20 років. Авторська анкета включає 14 запитань відкритого та закритого типу (Додаток А).

За результатами проведеного анкетування було встановлено, що всі 16 осіб (100%) використовують геоекологічні екскурсії під час викладання географії в

старшій школі. Щодо частоти їх проведення, то думки колег були різними (Додаток Б).

Відповідно кілька разів на тиждень геоекологічні екскурсії в старшій школі не проводить ніхто із опитаних вчителів. Один педагог (6,25%) зазначив, що проводить геоекологічні екскурсії приблизно раз на тиждень. Також 4 вчителів географії (25%) відмітили, що проводять такі екскурсії щомісяця. Проте 11 педагогів (68,75%) вважають доцільним проведення геоекологічних екскурсій раз на семестр. Такі результати свідчать, що більшість вчителів досить рідко організовують і проводять геоекологічні екскурсії та пояснюють це значною кількістю питань, які потрібно вирішувати (узгодження часу та місця з керівництвом закладу, батьками учнів, самими здобувачами освіти та установами, на базі яких планується екскурсія; розробка маршруту, визначення завдань), транспортними витратами, часовою тривалістю тощо. Ще одним беззаперечним аргументом вчителі вважають відсутність геоекологічних екскурсій як рекомендованої форми проведення занять з географії в навчальній програмі.

Водночас вчителі географії відмічають певні зрушення в навчальних досягненнях учнів після використання геоекологічних екскурсій. Відповідно 2 педагоги (12,5%) зазначили, що рівень навчальних досягнень знижується внаслідок проведення таких екскурсій, ще 5 осіб (31,25%) вказали на відсутність змін в навчальних досягненнях старшокласників з географії. Проте більшість – 9 респондентів (56,25%) відмітили, що рівень навчальних досягнень учнів, внаслідок проведення геоекологічних екскурсій, суттєво підвищився. Отож можна припустити, що ефективність проведення екскурсій значною мірою залежить від професіоналізму самого педагога, його вміння організувати роботу учнів. Водночас відсутність позитивних зрушень в навчальних досягненнях учнів можна пояснити не зовсім вдалим вибором маршруту для екскурсійної діяльності та недостатню підготовленість самих учнів до самостійної роботи.

Відповіді респондентів на наступне запитання «Чи сприяє застосування геоекологічних екскурсій розвитку когнітивних здібностей учнів?» розділилися

таким чином: 14 вчителів географії (87,5%) відповіли «так» і лише 2 особи (12,5%) заперечили вплив екскурсій на когнітивні здібності здобувачів освіти, оскільки вважають більш пріоритетним виховний та естетичний вплив таких заходів.

На запитання «Чи враховували ви вікові, психологічні та індивідуальні особливості учнів під час планування геоекологічних екскурсій?» всі учасники експерименту надали позитивну, стверджувальну відповідь. При чому з наведених прикладів більшість вчителів географії відмітили, що важливим є в проведенні таких екскурсій використання цифрових ресурсів (для визначення маршруту, його візуалізації, використання геолокаційних даних, фотографування, ведення записів до нотаток, розробки інтерактивних ігор та їх проведення), а також адаптація навчального змісту до вікових особливостей учнів (дотримання принципу доступності та водночас науковості), додавання рухливих ігор (з урахування темпераменту учнів) тощо.

На запитання: «Як ви оцінюєте вплив геоекологічних екскурсій на мотиваційну сферу учнів?» відповіді респондентів розділилися таким чином. Відповідно 14 опитаних (87,5%) вважають, що геоекологічні екскурсії сприяють підвищенню мотивації до освітньої діяльності, 1 вчитель (6,25%) вважає, що такі екскурсії не впливають на мотивацію учнів та ще один респондент (6,25%) відмітив негативний вплив геоекологічних екскурсій на мотивацію учнів. Отож можна припустити, що зниження або відсутність змін у мотивації може бути викликана недостатньою продуманістю з боку педагогів перебігу геоекологічної екскурсії.

Щодо впливу геоекологічних екскурсій на пізнавальний інтерес, то маємо такий результат вчительських відповідей: 14 вчителів географії (87,5%) відмітили позитивний вплив екскурсій на розвиток пізнавального інтересу та 2 респонденти (12,5%) зазначили, що ніякого впливу немає. Тут можна припустити, що або педагоги недостатньо ефективно провели рефлексію та аналіз рівня сформованості пізнавального інтересу або ж не проводили геоекологічні екскурсії чи їх проведення не було добре спланованим і

продуманим.

Серед основних цілей, котрі ставлять вчителі географії в процесі планування екскурсії відповіді респондентів розділилися таким чином: найбільшу пріоритетність опитані визначили у вихованні екологічної свідомості, дбайливого ставлення до навколишнього середовища – 15 осіб (93,75%).

На другому місці підвищення інтересу до предмета та формування навичок дослідницької роботи – 14 осіб (87,5%). Дещо менший пріоритет посіла ціль – розширення знань з екології – 13 осіб (81,25%) та розвиток спостережливості – 10 осіб (62,5%). З результатів опитування можна зробити висновок, що геоекологічні екскурсії передбачають комплексний підхід до визначення цілей та мають різнобічний вплив на особистість учня.

Щодо вибору критеріїв для місця проведення екскурсії, то респондентам було запропоновано обрати кілька варіантів або ж написати свою думку із зазначеного питання. За результатами опитування, найбільш важливим критерієм є відповідність змісту екскурсії навчальній програмі з географії, принаймні так вважають 14 вчителів (87,5%). На другому місці визначено критерій наявності унікальних природних об'єктів – 10 педагогів (62%). Третє місце посідає критерій наявності екологічних проблем в місті (регіоні) – 7 осіб (43,75%). Також дещо меншу значимість має доступність та безпечність маршруту, що відмітили з-поміж іншого 5 вчителів (31,25%). Найменш важливими є наявність екскурсовода чи інформаційних стендів – 2 особи (12,5%). Доречно зазначити, що в процесі проведення геоекологічних екскурсій функції екскурсовода, як правило, виконує сам вчитель який складає маршрут, координує роботу учнів. Щодо виготовлення інформаційних стендів, то в процесі розробки маршруту їх може зробити вчитель або ж запропонувати учням створити власні публікації за підсумками проведених екскурсій.

Відповіді респондентів на наступне запитання: «Які методи роботи ви найчастіше використовуєте під час екскурсії?» мають такий вигляд: розповідь вчителя вважає пріоритетною 15 респондентів (93,75%). Тут доцільно підкреслити, що розповідь має бути змістовною, логічно структурованою та

доступною. При чому важливо словом, як інструментом, довести учням необхідність дослідження відповідних об'єктів та значимість здобутих знань. На другому місці, за частотою використання, є самостійна робота учнів для 13 респондентів (81,25%). Однак, завдання для учнів мають бути добре продуманими та опиратись на вже засвоєні комплексні знання з географії, біології, екології, а такий підхід вимагає ретельної підготовки до геоекологічної екскурсії. Також 12 осіб (75%) досить часто використовують групові завдання, які передбачають організацію командної роботи, чіткий розподіл завдань між учасниками групи. Під час проведення геоекологічних екскурсій рольові ігри використовують 8 вчителів (50%) з числа опитаних. Ще 3 особи (18,75%) активно застосовують бесіди з місцевими жителями чи фахівцями відповідної галузі. Застосування рольових ігор сприяє не тільки продуктивній навчальній діяльності, а також розвитку артистизму та комунікативних здібностей.

Наприклад, можна запропонувати учням відчувати себе експертами, географами-дослідниками, екологами тощо. Бесіди з місцевими жителями можуть пояснити ситуацію щодо розвитку окремих географічних процесів в часі та їх вплив на довкілля. Бесіди з фахівцями допомагають поглибити знання з відповідної теми та встановити причинно-наслідкові зв'язки.

Відповіді на наступне запитання «Які труднощі ви відчуваєте при підготовці та проведенні геоекологічних екскурсій?» розділилися таким чином: найбільше труднощів викликають організаційні питання у 2 особи (12,5%), тобто одержання необхідних дозволів та транспортні витрати. Також по 1 респонденту (6,25%) відмітили труднощі в непередбачуваних погодних умовах та відсутності підтримки з боку керівництва ЗЗСО. Недостатній рівень зацікавленості учнів у вивченні географії та участі в екскурсії відмітили 3 вчителів (18,75%). Відсутність належного обладнання утруднює проведення геоекологічних екскурсій у 4 опитаних (25%). З-поміж іншого 5 осіб (31,25%) виділили відсутність чітких методичних рекомендацій з проведення геоекологічних екскурсій, труднощі з розкладом занять, великі затрати в часі на підготовку геоекологічної екскурсії тощо. Також вчителі зазначали необхідність узгодження

такої форми проведення занять з батьками, що теж може викликати труднощі організаційного характеру.

На запитання анкети «Які результати ви вважаєте найбільш цінними після проведення геоекологічної екскурсії?» відповіді респондентів розділилися наступним чином: більшість педагогів – 15 осіб (93,75%) вважають, що геоекологічні екскурсії сприяють поглибленому розумінню взаємозв'язків між природою та антропогенною діяльністю. Дещо менше – 14 опитаних (87,5%) вважають досить значимим формування практичних навичок з географії та екології. Стільки ж 14 осіб (87,5%) вважають, що геоекологічні екскурсії сприяють формуванню комплексних знань з географії та суміжних предметів. Також 8 респондентів (50%) підкреслюють значимість геоекологічних екскурсій для розвитку соціальних навичок в командній роботі, комунікативних здібностей, вміння працювати злагоджено та нести відповідальність за власні дії.

Надаючи відповіді на наступне запитання: «Які напрями ви хотіли б удосконалити у власній педагогічній практиці застосування геоекологічних екскурсій?» педагоги називали підвищення рівня цифрової грамотності учнів (більшість з них використовують гаджети та персональні комп'ютери як засіб для комунікації та ігор, але значно менше в навчальних цілях), розробка маршруту з урахуванням доступності та відповідності програмного змісту (не всі об'єкти у період воєнного стану є доступними та відкритими для екскурсійної діяльності), дотримання безпеки учасників екскурсії (на об'єктах дослідження обов'язково мають бути обладнані тимчасові найпростіші укриття) тощо. Також вчителі описували низку проблем: відсутність зацікавленості з боку учнів та їх батьків, проблеми з плануванням екскурсії та узгодженням відповідно до розкладу уроків, вибір теми та її зв'язок з навчальною програмою, підтримка колег (зокрема вчителів біології і екології), відсутність належної кількості резервних годин тощо.

Останнє запитання анкети «Які рекомендації ви можете надати колегам із власного досвіду проведення геоекологічних екскурсій?» передбачало надання розгорнутої відповіді. Вчителі-географи відмітили, що найважливішим є вибір

теми, визначення мети та завдань геоекологічної екскурсії, що рекомендовано виконувати з використанням цифрових освітніх ресурсів. Розробка маршруту та його узгодження з усіма учасниками екскурсії та керівництвом ЗЗСО, урахування важливості обраних об'єктів для вивчення, їх змістовної наповнюваності з географічної та екологічної точок зору. Перебіг екскурсії має бути логічним та структурованим, обов'язковим є проведення інструктажів з безпеки життєдіяльності, правил дорожнього руху. Важливим вчителі географії вважають дотримання міжпредметності, а також реалізацію компетентнісного підходу та інтерактивності.

Для вибору місця проведення геоекологічної екскурсії та розробки маршруту було проаналізовано особливості проведення екскурсій для гімназистів м. Києва модерної доби, коли переважали саме екскурсії природничого змісту. Восени учні Київської гімназії досліджували гімназійний сад, де переважали листяні породи. Також їх водили в Ботанічний сад при університеті святого Володимира, де можна було споглядати штучний ставок, болотну місцевість, квітники, грядки з дикорослими рослинами. Так учні могли ознайомитися не лише з представниками флори, а й фауни: досліджували комах і деяких тварин. У ході проведення заходу відбувалась бесіда-роз'яснення про склад листяних і хвойних порід, особливості їх розмноження. Також гімназистів возили в міські ліси: Пуща-Водиця, Байковий гай, Голосіївська пустинь, Ботанічний сад Київського Політехнічного інституту. Були оглянуті: хвойний ліс, різні породи дерев та чагарнику чорнолісся, ґрунтовий покрив лісу, ряд ставків, їх прибережна рослинність, водорості та комахи [23, с. 131].

У ході представленого дослідження була розроблена та реалізована геоекологічна екскурсія для учнів старшої школи, що проводилася на території міста Києва. Об'єктом вивчення став Голосіївський ліс – унікальний природний комплекс, який поєднує риси міського лісового масиву та природного середовища зі збереженими екосистемами. Розроблена екскурсія отримала назву «Голосіївський ліс: природні умови та особливості місцевості» та була спрямована на поглиблене вивчення просторової організації географічної

оболонки, її властивостей і взаємозв'язків природних компонентів.

Екскурсія проводилася з учнями 11 класу як додаткове навчальне заняття, що доповнювало вивчення відповідної теми шкільного курсу географії. Такий формат дозволив створити умови для безпосереднього спостереження за природними об'єктами, формування в учнів практичних умінь аналізу ландшафтів та виявлення геоекологічних особливостей території. Використання Голосіївського лісу як навчального простору сприяло інтеграції теоретичних знань із практичними навичками, розширювало уявлення учнів про природне середовище мегаполіса та дозволяло розглядати природні процеси в умовах антропогенного впливу.

Мета: розширити уявлення учнів про загальні закономірності географічної оболонки шляхом вивчення природних умов лісостепової місцевості; практичне закріплення знань про особливості кліматичних умов, водних ресурсів суходолу, ґрунтів та природних зон на прикладі представленої ділянки лісостепової зони; виховання потреби в збереженні навколишнього середовища, дбайливому ставленні до природних ресурсів; поглиблення знань щодо стратегії сталого (збалансованого) розвитку шляхом дотримання гармонії в системах взаємодії соціуму, довкілля та господарської діяльності.

Обладнання: зручний одяг для тривалого пішохідного руху, фотоапарат, записники, термометр для вимірювання температури водою тощо.

Учні заздалегідь об'єднуються в групи та розподіляються завдання (всі учні мають максимально зібрати фотоматеріали).

Орієнтовна тривалість екскурсії: 60 хвилин, відстань понад 1 км.

Маршрут пішохідної екскурсії від ЗЗСО до озера Дідорівка.

Додатковим завданням для всіх учнів є відтворення маршруту екскурсії у вигляді супутникового зображення, визначення географічних координат озера Дідорівка та відстані між відправною точкою (ЗЗСО) і кінцевим пунктом.

На початку геоекологічної екскурсії проводиться інструктаж з безпеки життєдіяльності, правил поведінки на природі (в заповідній території), правил дорожнього руху тощо. Таким чином забезпечується формування

здоров'язбережувальної компетентності учнів.

Ставок Дідорівка. Дослідження місцевості. Розповідь вчителя про походження озера: природне та напівштучне, оскільки проводиться укріплення берегів. Входить в Горіховатський каскад, що складається з п'яти ставків. Дідорівське озеро – найбільший із них та має площу 2,6 га. На водоймі можна побачити водяний горіх плаваючий, що внесено до Червоної книги України. Крім того до Зеленої книги України відносяться глечики жовті, які теж можна зустріти в зазначеній водоймі, а на берегах – стрілолист стрілолистий. Всі озера Горіховатського каскаду входять до басейну р. Дніпро.

Далі проводиться огляд берегів, що складають яружно-балкову систему хвилястих рівнин. Загалом територія знаходиться в межах Київського лесового плато.

Запитання для учнів: як утворюються лесові породи? Які ґрунти переважають в лісостеповій зоні, в межах якої розташована вся територія Голосіївського лісу? Які види рослин є типовими та часто зустрічаються у цій місцевості?

Учні продовжують збирати фотоматеріали про представників рослинності в досліджуваній місцевості. Проводять вимірювання температури води, її прозорості. Також проводяться вимірювання температури повітря. Результати фіксуються у нотатках.

Запитання для учнів: як антропогенна діяльність впливає на біогеоценоз цієї місцевості? Спрогнозуйте особливості вигляду представленого ландшафту (ґрунтів, рослинного покриву) у разі відсутності людського впливу.

Підведення підсумків екскурсії, обговорення побаченого, обмін враженнями.

Рефлексія. Метод «Незакінчені речення»:

Сьогодні я вперше дізнався (лася)... Мене вразило... Виконані практичні завдання допоможуть мені...

Запитання для обговорення:

1. Який температурний режим досліджуваної водойми? Чи відрізняється

температура у водоймах природного та штучного походження?

2. Чи відчували ви підвищений рівень кисню в Голосіївському лісі? Як це впливає на організм? Від чого залежить рівень кисню в атмосфері?

3. Які форми рельєфу переважають в Голосіївському лісі? Які ґрунти домінують?

4. Які заходи по збереженню екосистеми Голосіївського лісу ви можете запропонувати?

5. Як промислові, транспортні та інші геотехсистеми впливають на функціонування екосистеми Голосіївського лісу?

6. Як рекреаційне навантаження впливає на стан екосистеми Голосіївського лісу?

Домашнє завдання:

1. За допомогою google-maps визначити відстані між основними зупинками впродовж нашої екскурсії.

2. Поміркуйте від чого залежить температурний режим вод суходолу.

3. Опишіть, за допомогою додаткових джерел, представників фауни Голосіївського лісу.

Тема геоекологічної екскурсії №2: Ботанічний сад міста Київ (імені М. М. Гришка).

Термін проведення: травень-червень.

Мета: розширити уявлення учнів про загальні закономірності географічної оболонки шляхом вивчення природних особливостей степової ділянки; практичне закріплення знань про особливості кліматичних умов, типову степову рослинність на прикладі представленої ботаніко-географічної зони ботанічного саду «Степи України»; виховання потреби в збереженні навколишнього середовища, осмислення унікальності природи України; виховання почуття патріотизму; поглиблення знань щодо стратегії сталого (збалансованого) розвитку шляхом дотримання гармонії в системах взаємодії соціуму, довкілля та господарської діяльності.

Обладнання: зручний одяг для тривалого пішохідного руху, фотоапарат,

записники.

Учні заздалегідь об'єднуються в групи та розподіляються завдання (всі учні мають максимально зібрати фотоматеріали).

Орієнтовна тривалість екскурсії: 60 хвилин, відстань понад 1 км.

Маршрут екскурсії до локації у Ботаніко-географічній ділянці «Степи України» Ботанічного саду.

Додатковим завданням для всіх учнів є відтворення маршруту екскурсії у вигляді супутникового зображення та відстані між відправною точкою (ЗЗСО) і кінцевим пунктом.

На початку геоекологічної екскурсії проводиться інструктаж з безпеки життєдіяльності, правил поведінки на природі (в заповідній території), правил дорожнього руху тощо.

Розповідь вчителя (короткий зміст): Ботаніко-географічна ділянка «Степи України» створена у 1949 році. Рельєф рівнинний. Площа 2,5 га. Рослини, що типові для степової зони України були сюди інтродуковані внаслідок наукових експедицій в Асканію-Нову, на Луганщину та в інші степові райони України. Ділянка представляє лучно-степовий фітоценоз, що нараховує 238 видів вищих судинних рослин зі 143 родів та 40 родин. З них 16 видів внесено до Червоної книги.

Завдання для учнів: за допомогою цифрових засобів та мережі Інтернет визначить 10 представників рослинного світу цієї ділянки, які занесені до Червоної книги України.

Далі проводиться огляд ґрунтів та зазначається, що типовими ґрунтами для вказаної місцевості є сірі лісові ґрунти, а на степових ділянках переважають чорноземи.

Запитання для учнів: які особливості сірих лісових ґрунтів? Чорноземів? Яка товщина гумусного шару? Та який рівень родючості?

Додатковим завданням для учнів є виконання фотоколажу із типовими для степової ділянки рослинами, що є на території дослідження.

Запитання для учнів: які наслідки впливу антропогенної діяльності на

ділянку дослідження?

Підведення підсумків екскурсії, обговорення побаченого, обмін враженнями.

Тема геоекологічної екскурсії №3: Дослідження прилеглої території до закладу загальної середньої освіти.

Мета: поглибити знання учнів про загальні закономірності географічної оболонки шляхом дослідження впливу антропогенної діяльності на природне навколишнє середовище; сприяти розвитку аналітичного та критичного мислення, закріпити знання учнів про особистості концепції сталого (збалансованого) розвитку.

Інструкція: вчитель заздалегідь об'єднує учнів у команди та роздає їм маршрутні листи із вказаними станціями. На кожній станції зупинка не більше 15 хвилин (важливо дотримуватись регламенту, щоб команди не пересікалися).

На початку геоекологічної екскурсії проводиться інструктаж з безпеки життєдіяльності, правил поведінки тощо.

Орієнтовна тривалість екскурсії: 45-50 хвилин (2 станції, 5 хвилини на перехід, 5 хвилин інструктаж вступний та 5 хвилин на підведення підсумків).

Станції:

- кліматична (тут пропонується виконати два завдання – зафіксувати температуру повітря в приміщенні та в шкільному дворі, а за допомогою шумомірів у смартфонах можна виміряти шумове забруднення в дворі та у приміщенні й співставити показники) та коротко пояснити як антропогенна діяльність (створення будівель, теплотрас, рух транспорту) впливає на кліматичні умови місцевості;

- джерельна (тут пропонується учням виконати завдання щодо визначення температури та прозорості водойми, що знаходиться неподалік ЗЗСО, проаналізувати результати), узагальнити здобуті результати та пояснити: як антропогенна діяльність впливає на стан внутрішній водойм?

Підведення підсумків екскурсії, обмін враженнями.

Упродовж перебігу екскурсій учні уважно слухали розповідь вчителя,

активно виконували всі завдання. Також об'єднання в команди відбувалося за участю вчителя, але розподіл обов'язків в межах команди учні проводили самостійно. Швидкість переміщення була помірною, темп виконання завдань теж задовільний. У ході виконання практичних завдань спостерігалась зосередженість учнів, їх уважність та прагнення максимально точно зафіксувати результати. Загалом спостерігався підвищений інтерес учнів до об'єктів дослідження, позитивні враження від перебування на природі.

Для урізноманітнення формату проведення геоекологічних екскурсій можна запропонувати учням розважально-пізнавальний квест. Найскладнішим є вибір об'єктів дослідження та планування геоекологічного квесту. Використання інновацій та технологій, таких як доповнена реальність або інтерактивні додатки, підвищує привабливість квест-екскурсій [26, с. 13].

Місцем для проведення геоекологічної екскурсії у вигляді квесту може бути невелика територія паркової зони в межах міста, спортивний майданчик та прилегла територія шкільного двору. Учні об'єднуються в команди та рухаються за визначеним маршрутом до своїх станцій. Для проведення таких екскурсій доцільно залучати колег, наприклад вчителів біології і екології або ж обирати помічників з учнівського складу. Завдання на кожній станції мають бути добре продуманими та включати різні теми змісту навчальної програми з географії. Планування геоекологічних екскурсій великим містом може передбачати огляд численних архітектурних та історичних пам'яток, зелених насаджень навколо прилеглих територій та дослідження впливу відповідних забудов на стан навколишнього середовища.

Отже, проведені дослідження дозволяють оцінити ефективність проведення геоекологічних екскурсій в старшій школі та визначати основні її переваги як форми та методу організації освітньої діяльності учнів. Відповідно можна зазначити, що практично всі вчителі географії використовують у своїй практиці геоекологічні екскурсії та визначають їх переваги: міжпредметний підхід, слугують основою для реалізації творчого потенціалу вчителя як предметника та педагога, активізують пізнавальну діяльність учнів, розвивають інтерес до

географічної освіти, сприяють формуванню екологічної свідомості. Проведене опитування вчителів географії дозволяє виділити й проблемні аспекти з якими стикаються педагоги в своїй практиці. В сучасних умовах проведення геоекологічних екскурсій ускладнене у зв'язку з непростю безпековою ситуацією зумовленою воєнним станом, частими повітряними атаками ворожих сил. Крім того, вихід за межі закладу освіти вимагає певних дозволів від керівництва ЗЗСО, об'єкту екскурсійної діяльності та батьків учнів тощо.

Геоекологічна екскурсія Голосіївським лісом дозволила учням наглядно ознайомитися з природними умовами лісостепової зони (рослинні угруповання, ґрунти), проаналізувати антропогенний вплив на місцевість, визначити специфіку екосистемної цілісності Голосіївського лісу в умовах великого міста, вплив забудов на її функціонування, а також виконати низку практичних завдань. Структурованість, змістовна наповнюваність та логічна послідовність перебігу екскурсії позитивно вплинула на психоемоційний стан підлітків, сприяла їх згуртуванню та вихованню почуття відповідальності.

Висновки до розділу 2

Вивчення та аналіз стану проблеми застосування геоекологічних екскурсій в процесі викладання географії проводились на основі аналізу навчальної програми з географії 10-11 класу та визначення основних тем, які є найбільш актуальними для проведення геоекологічних екскурсій. Доречно зазначити, що велике значення для ефективного втілення геоекологічних екскурсій має професійна компетентність та педагогічна майстерність самого вчителя, його вміння відібрати та адаптувати навчальний матеріал. Широкий спектр тем для геоекологічної екскурсійної діяльності представлено в 11 класі, де вивчаються загальні закономірності географічної оболонки та суспільна географія України. Для відбору навчального матеріалу, розробки маршрутів та дидактичних завдань практичного змісту важливо використовувати низку альтернативних підручників з географії, які мають чітку систематизацію, різні рубрики, завдання

для дослідження, сучасну візуалізацію та загалом є інтерактивними.

Дослідження ефективності використання геоекологічних екскурсій для формування ключових компетентностей учнів старшої школи реалізовано у вигляді анкетування вчителів та розробки і проведення геоекологічної екскурсії з учнями 11 класу. Результати опитування показали готовність вчителів до екскурсійної діяльності як позакласної форми роботи, осмислення її ефективності та впливу на розвиток мотиваційної сфери учнів, пізнавального інтересу, формування екологічної свідомості тощо. Проте педагоги підкреслили наявність організаційних труднощів та відсутність методичних рекомендацій з проведення геоекологічних екскурсій в старшій школі. Водночас розроблена і проведена екскурсія на тему «Голосіївський ліс. Природні умови та особливості місцевості» дозволила учням поглибити знання про загальні закономірності географічної оболонки, розширити уявлення про екологічну культуру та провести найпростіші дослідження водойм суходолу, ознайомитися з природними умовами лісостепової зони, проаналізувати вплив антропогенної діяльності на місцевість тощо. У ході геоекологічної екскурсії переважали розповідь вчителя та демонстрація відповідних об'єктів дослідження, але були також використані цифрові освітніх ресурси, командна робота, інтерактивні методи, що сприяло формуванню ключових компетентностей учнів.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОЗРОБКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

3.1 Методика планування та проведення геоєкологічних екскурсій при викладанні географії в старшій школі на прикладі міста Київ

Сучасний підхід до планування та проведення геоєкологічних екскурсій базується на широкому використанні цифрових технологій, які надають значно більше можливостей для реалізації творчого потенціалу. Різноманітність електронних ресурсів дозволяє створювати гнучкий контент із дидактичних завдань, виконувати планування і використовувати різні програмні засоби та хмарні технології для визначення маршруту, встановлення геолокації відповідних об'єктів дослідження, проведення вимірів тощо.

Вимоги до методики планування та проведення геоєкологічних екскурсій мають низку специфічних особливостей, що зумовлені комплексністю їх змісту та багатофункціональністю освітнього впливу. Передусім такі екскурсії передбачають розширене формулювання мети, оскільки їх завдання виходять за межі звичайного ознайомлення з природними об'єктами й охоплюють поглиблення знань, розширення кругозору, організацію змістовного дозвілля та реалізацію виховного потенціалу. Специфіка екскурсій визначається характером об'єктів показу, серед яких можуть бути окремі біогеоценози, агроценози або техногенні компоненти ландшафту, що потребують спеціального підходу до їхнього аналізу та інтерпретації.

Тематичний зміст таких екскурсій може мати ботанічну, зоологічну, історичну чи природоохоронну спрямованість, що зумовлює різні методичні підходи до подання матеріалу. Методика показу об'єктів зазвичай ґрунтується на пояснювально-ілюстративному підході, який вимагає логічно структурованої розповіді педагога та поєднання словесного пояснення з демонстрацією природних об'єктів у їхньому реальному середовищі. Особливої уваги потребує організація розповіді, адже головним джерелом інформації виступає сам об'єкт

дослідження, а його аналіз передбачає застосування науково-природничих методів, порівняння, зіставлення характеристик та формування географічного уявлення про ландшафт.

Крім того, важливе значення мають вимоги щодо безпеки життєдіяльності та правил поведінки в природному середовищі, без яких проведення екскурсії є неможливим. Ефективність навчального процесу підсилюється використанням різноманітного наочного матеріалу, серед якого можуть бути гербарні зразки, фотодокументація, аудіозаписи та інші матеріали, що формують «портфель екскурсовода». Значного освітнього ефекту можна досягти й шляхом поєднання природних об'єктів із відвідуванням краєзнавчих чи профільних музеїв, а також спеціалізованих установ, таких як обсерваторії, метеостанції, очисні споруди або кар'єри.

До методики проведення геоекологічних екскурсій належить також організація активної фізичної діяльності та планування дозвілєвих форм роботи в природному середовищі, що сприяє зміцненню здоров'я та покращенню емоційного стану учнів. Додаткової динаміки заходу надає розроблення анімаційної програми, яка може включати тематичні вікторини, конкурси чи інші інтерактивні елементи, що підвищують зацікавленість та мотивацію здобувачів освіти.

Нині досить поширеними є віртуальні екскурсії. Для багатьох учнів віртуальні екскурсії є підготовкою до традиційної та дозволяють надихнутись на нові звершення, вивчаючи незвідану місцевість [43, с. 183]. Вчитель демонструє відео та показує його учням і таким чином проводить віртуальну геоекологічну екскурсію, де діти практично визначатимуть рівень впливу антропогенної діяльності на довкілля. Проте можна для проведення реальної геоекологічної екскурсії взяти прилеглу до ЗЗСО рекреаційну територію (паркова зона, сквер). Після запропонувати учням розробити шкалу ушкодження цієї місцевості внаслідок антропогенного впливу та урбанізації. Надалі здобувачі освіти можуть розробити систему заходів, що дозволять мінімізувати антропогенний вплив та зменшити ризики порушення балансу в конкретних умовах [27, с. 112].

Геоекологічна екскурсія передбачає реалізацію пошуково-дослідницької діяльності учнів, що, у свою чергу, зумовлює потребу у науково-дослідницькій роботі з боку педагогів. Така діяльність вибудовується на основі чотирьох взаємопов'язаних етапів, кожен з яких виконує свою функцію у формуванні повноцінного дослідницького процесу. На методологічному етапі закладається система наукових знань і підходів до пізнання природних об'єктів, визначається значення та характер дослідницької роботи, формуються уявлення про методiku її організації. Саме тут окреслюється наукова проблема, визначаються цілі та уточнюються методи дослідження.

Подальший розвиток дослідницької активності забезпечує технологічний етап, спрямований на практичну реалізацію поставлених завдань. Він передбачає залучення учнів до самостійної роботи, стимулювання їхнього творчого потенціалу, а також формування вмінь застосовувати практичні способи й прийоми, необхідні для проведення польових спостережень, аналізу природних об'єктів та фіксації результатів. На цьому етапі учні опановують навички організації власної дослідницької діяльності та набувають досвіду вирішення реальних пізнавальних задач.

Аксіологічний етап спрямований на здійснення рефлексії щодо власної дослідницької діяльності, усвідомлення її значущості та ціннісного змісту. Він передбачає аналіз того, як учні сприймають отримані результати, які висновки роблять та які нові смисли відкривають для себе у процесі пізнання. Саме на цьому етапі відбувається засвоєння норм і цінностей культури наукового мислення, відповідального ставлення до природного середовища та до результатів власної праці.

Комунікативно-інформаційний етап забезпечує організацію ефективної взаємодії між учнями, а також між учителем і учнями в процесі пошуку, опрацювання та інтерпретації інформації. Він сприяє розвитку навичок командної роботи, умінь висловлювати й аргументувати власну позицію, критично оцінювати дані та формувати колективне бачення результатів

дослідження. Такий підхід підсилює інтеграцію індивідуальних та групових форм діяльності, забезпечуючи цілісність і завершеність дослідницького процесу

Для ефективної організації дослідження вчитель має володіти комплексом професійних здібностей, вмінь та особистісних якостей. Він повинен вміти ставити доступні дослідницькі завдання, створювати атмосферу зацікавленості та захоплення проблемою дослідження, організовувати ефективну взаємодію в процесі роботи учнів. Важливо проявляти терплячість до помилок, прорахунків, припущень та ідей учнів, створювати умови для вільного обміну думками та ведення конструктивної дискусії, заохочувати розвиток критичного мислення. Вчитель має мотивувати та стимулювати учнів, спрямовувати їх до пошуку й генерації нових ідей, враховувати інтереси та стежити за їхньою динамікою, а також бути гнучким у підході до індивідуального вибору та темпу роботи кожного учня [32, с. 195-196].

Під час проведення геоекологічних екскурсій діяльнісний підхід дуже тісно поєднується із компетентнісним, здобуті навички та знання отримують практичне втілення. Учні навчаються інтегрувати свої знання у соціокультурне та природне середовище. Завдяки геоекологічним екскурсіям в учнів формується гуманістичний світогляд, національна свідомість, активна громадянська позиція, естетичні смаки, ціннісні орієнтації, висока мораль, стратегічна компетентність, усвідомлення особливостей життєвого досвіду українців, розвиваються інтелектуальні та пізнавальні здібності, формуються загальнолюдські цінності, навички користування інформаційними та комунікаційними технологіями, усвідомлення власної національної ідентичності, розуміння щодо можливостей власної самореалізації в сучасному українському суспільстві, виховується почуття власної гідності, патріотизму, дбайливого ставлення до природи, здобуваються навички зміцнення здоров'я та готовність до дій в умовах надзвичайних ситуацій. Творчий підхід стимулює ентузіазм учнів в сенсі їх прагнення до добровільної та активної участі у діяльності класу, бажання спілкуватись на природничі теми. Всі ці особливості важливо враховувати.

Тому для раціональної організації геоекологічної екскурсії вчителю слід

дотримуватись певного алгоритму, який передбачає обрання теми та чіткого окреслення мети і завдань, визначення форми проведення екскурсії та відбір ключових теоретичних навчальних компонентів, розробку маршруту з урахуванням усіх вимог і запитів, а також опрацювання характерних особливостей зв'язків між навчальним матеріалом. Важливо здійснити розподіл ролей між залученими вчителями, відбирати методи та прийоми проведення екскурсії, вибудовувати логічну послідовність подачі матеріалу, а також узгодити візуалізацію та зміст розповіді. Крім того, слід визначити форми та методи контролю навчальних досягнень учнів після проведення екскурсії, а також критерії оцінювання їхньої роботи.

Геоекологічні екскурсії мають низку переваг. Вони сприяють підвищенню мотивації до навчальної діяльності, активізації пізнавального інтересу та формуванню цілісної наукової картини світу й уявлення про місце відповідних знань у ній. Такі екскурсії допомагають формувати комплексні знання, створюють практично необмежене підґрунтя для реалізації творчого потенціалу педагога, дозволяють застосовувати різні методи й нетрадиційні підходи, що підтримує концентрацію уваги учнів. Вони забезпечують розвиток творчого потенціалу учнів, критичного мислення, умінь до самонавчання та самопізнання, а також навичок встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Геоекологічні екскурсії створюють умови для розвитку комунікативних здібностей, здатності порівнювати, узагальнювати та робити висновки, поглиблюють пізнання предметів, таких як географія, біологія, екологія, розширюють світогляд учнів та сприяють формуванню й розвитку ключових компетентностей і особистості загалом.

Цікавий підхід – це розробка квест-екскурсії, що дозволяє поєднувати навчально-пізнавальну та ігрову види діяльності. Квест – це командна гра, що включає переміщення по визначених станціях згідно маршруту та виконання певних завдань на кожній зупинці, що об'єднані загальною метою та очікуваними результатами. Для підвищення рівня зацікавленості учнів можна використовувати різні підказки. Квест під час перебігу екскурсії має свої

особливості: чітко визначена тривалість від однієї академічної години до одного дня, розробка вчителем маршруту та підготовка завдань, чітко визначені тема і мета, огляд екскурсійних об'єктів та обмін первинними зоровими враженнями, детальне знайомство з об'єктами на зупинках і в русі, поступове вирішення поставлених завдань. Основна вимога до таких екскурсій – інтерактивність. Рационально проводити такі екскурсії у поєднанні з грою під час огляду краєзнавчих об'єктів, в процесі подорожі містом [15, с. 92].

До ключових ознак квест-екскурсій належать: самостійне здобуття учнями знань про екскурсійні об'єкти, наявність послідовної та логічної сюжетної лінії, активне вирішення дидактичних завдань та здобуття інформації [44, с. 96].

Ігрові методи у вигляді вікторини, географічної гри «Поле чудес» дозволяють активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів. На звершення екскурсії учням можна запропонувати створити презентацію power point або з використанням будь-якого іншого цифрового ресурсу, можна також підготувати стін-газету чи публікацію на сайті закладу [24, с. 50-51].

У підготовці до проведення геоекологічної екскурсії вчитель ретельно підбирає необхідні матеріали: карта місцевості, літературні джерела, бесіда з фахівцями або місцевими жителями тощо. Екскурсійні об'єкти – це зоровий матеріал, який дозволяє побудувати розповідь та розкрити тему. Із великої кількості об'єктів, які представлені у великому місті доцільно обирати найцікавіші та ті, що найбільш глибоко розкривають тему дослідження, дозволяють наочно сприймати матеріал. Прокладання маршруту майбутньої екскурсії – це досить відповідальна частина роботи, де важливо аби було зручно та пізнавально й об'єкти не повторювались, а екскурсія була максимально насиченою і не викликала перевтоми. Маршрут екскурсії – це найзручніший шлях руху від початкової до кінцевої локації із заздалегідь визначеними напрямками та зупинками. На кожній зупинці передбачається огляд одного або кількох об'єктів дослідження. Головне призначення маршруту – охопити всі обрані для екскурсії об'єкти та забезпечити їх послідовний огляд і вивчення, що підсилює логічність розкриття теми. Важливим етапом роботи вчителя є

підготовка учнів до екскурсії, проведення необхідних інструктажів та повторення опорних знань, основних географічних понять та термінів, які дозволять максимально якісно оволодіти навчальним матеріалом для екскурсійної діяльності та проведення відповідного дослідження [37, с. 26].

У наукових працях Подибайло Н. виділяються основні етапи планування та проведення екскурсії. Спершу відбувається теоретична та практична підготовка, під час якої учні здобувають необхідні знання для практичної діяльності, а вчитель заздалегідь планує екскурсію, вирішує організаційні питання, формує маршрут і розробляє дидактичний матеріал. Наступним етапом є інструктаж, що передбачає ознайомлення учнів із правилами поведінки в громадських місцях, правилами дорожнього руху та безпеки життєдіяльності, а також з завданнями й змістовою складовою екскурсії. Проведення екскурсії включає переміщення маршрутом, послідовне споглядання об'єктів, визначення головного, детальне вивчення матеріалу, виконання практичних завдань, спостереження, слухання розповіді, ставлення запитань і участь у дискусії. Завершальним етапом є опрацювання матеріалів, що передбачає систематизацію та узагальнення здобутих знань, обмін думками і враженнями та аналіз результатів екскурсії [38, с. 91].

Сучасний підхід до планування та проведення екскурсій базується не лише на адаптації змісту екскурсії до навчального матеріалу, а й на врахуванні можливостей і потреб учнів, використанні інноваційних методів, анімаційних заходів, зміні різних видів діяльності учнів. Важливе значення має використання культурної спадщини, а саме об'єктів ЮНЕСКО, особливо під час екскурсії у великих містах, що дозволяє збагатити знання учнів не лише з географії та екології, а й з історії, мистецтва, культурології, що підкреслює комплексний зміст геоекологічних екскурсій. Такі заходи вимагають від вчителя кропіткої праці та застосування творчого підходу. Крім традиційних форматів проведення існують також інтерактивні екскурсії, анімаційні екскурсії, екскурсії з майстер класами, фото-екскурсії, квест-екскурсії, екскурсії з елементами екстриму,

екскурсії з організацію розважальної програми, індивідуальні екскурсії та екскурсії для малих груп тощо [40, с. 107].

Особливий підхід до планування і організації екскурсій існує з урахуванням форми проведення: екскурсія-масовка, екскурсія прогулянка, екскурсія-лекція, екскурсія-концерт, екскурсія-спектакль, екскурсія-вистава, Екскурсія може розглядатися як форма навчальної роботи для різноманітних груп екскурсантів. Це може бути: екскурсія-консультація, екскурсія-демонстрація, екскурсія-урок, навчальна екскурсія (для спеціальної аудиторії), пробна екскурсія, показова екскурсія, рекламна екскурсія [49, с. 54].

У місті Київ чимало локацій, котрі можуть бути включені в маршрут геоекологічної екскурсії: Світошинський район(Додаток В) Софіївський собор та прилегла територія, Михайлівський Собор, Андріївський узвіз в Подільському районі Києва з мальовничими краєвидами є пам'яткою містобудування місцевого та національного значення, Ботанічний сад, Голосіївський ліс, територія Києво-Печерської лаври тощо. Цікавими є екскурсії на промислові об'єкти міста: підприємство з приладобудування «Арсенал», літакобудівне підприємство «Антонов», завод з виробництва засобів зв'язку «Маяк» тощо. Крім того у Києві багато скверів, бульварів та інших об'єктів садово-паркового мистецтва, які можна досліджувати в ході геоекологічних екскурсій. Водночас екскурсії з вивчення природи рідного краю, його цінних в економічному та історичному відношенні об'єктів, дослідження організації природоохоронної діяльності, екологічного впливу сприяють вихованню патріотизму в підростаючого покоління. Саме краєзнавча діяльність сприяє всебічному розвитку особистості, активізують її розумову діяльність, фізичну активність, а також сприяють визначення в майбутній професії [45, с. 120].

У плануванні та проведенні екскурсій важливо враховувати вікові особливості учнів. У старшій школі геоекологічні екскурсії мають містити фізичне навантаження та практичну складову, тісно пов'язувати теорію з практикою, а також сприяти подальшій професійній орієнтації старшокласників [42, с. 3].

Організація та проведення екскурсій суттєво змінює стиль роботи вчителя, поглиблює його знання про свій край, підвищує педагогічну майстерність, відкриває можливості самому займатися науковою діяльністю та залучати до неї учнів [47, с. 175].

Отож екскурсія включає вступну, основну частину та висновки. У вступі здійснюється планування перебігу екскурсії та ознайомлення учнів, їх інструктаж, в основній частині відбувається безпосереднє дослідження головних екскурсійних об'єктів, а у висновках підсумовуються результати екскурсійної діяльності. Підготовка до екскурсії завершується складанням плану, технологічної картки, схеми маршруту тощо [50, с. 100].

Отже, планування, організація та проведення геоекологічних екскурсій підпорядковано загальним підходам до екскурсійної діяльності та базується на активному застосування змісту програмного матеріалу, врахуванні психолого-вікових особливостей учнів. Немає єдиних вимог до розробки екскурсійного маршруту та дидактичних завдань, що обумовлені методичними рекомендаціями чи нормативно-правовою базою. Відтак планування таких заходів відбувається у середовищі для педагогічної творчості, втілення неординарних ідей, розгляду освітніх питань, які неможливо вивчити аудиторно. Сучасні підходи урізноманітнюють форми проведення екскурсій та додають креативності в роботу як вчителя, так і учнів. Радикально змінилися способи обрання маршрутів, їх розробка, планування та проведення екскурсій внаслідок поглиблення цифровізації в освітній галузі. Отже, вивчення природних комплексів та взаємозв'язків у навколишньому середовищі є важливим завданням природничої освітньої галузі, вирішенню якого сприяють добре сплановані і продумані геоекологічні екскурсії.

3.2 Методичні рекомендації щодо використання геоекологічних екскурсій в процесі вивчення географії в закладах загальної середньої освіти на прикладі старшій школі

Для підготовки та проведення геоекологічних екскурсій вчителю доцільно дотримуватись визначених рекомендацій. Ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, важливо зробити акцент на формуванні ключових компетентностей в учнів старшої школи. Отож, під час виконання відповідних дидактичних завдань потрібно створити умови для формування та розвитку ключових компетентностей: в процесі розповіді та організації бесіди - володіння рідною мовою (вміння висловлювати свої думки, аргументувати позицію, самовиражатись, спілкування іноземною мовою (наприклад, англійською під час пошуку інформації, володіти навичками міжкультурного спілкування), внаслідок визначення географічних координат, обрахунку відстаней, проведення вимірювальних робіт – математична компетентність (під час опрацювання змістовної складової тексту, відповідно до географічних процесів, об'єктів, явищ, характеру їх перебігу та встановленні причинно-наслідкових зв'язків, моделювання окремих ситуацій, встановлення хронології), технологічна й природнича компетентність (внаслідок організації групової роботи, під час дослідження природних комплексів, просторової організації виробництва, що спрямовані на розвиток уявлення про цілісну наукову картину світу), інноваційність (здатність долати труднощі, застосовувати здобуту інформацію у нестандартних ситуаціях, вміння швидко приймати рішення), екологічна компетентність (шляхом вивчення антропогенного впливу на природу відповідної місцевості, взаємодію в екосистемі), інформаційно-комунікативна компетентність (використання інформаційного простору, сучасних технічних засобів навчання), громадянська та соціальна компетентність (організація ефективної взаємодії учнів між собою та з вчителем, підтримка здорового способу життя, врахування громадянської позиції), забезпечення потреби здобувати знання впродовж життя (здобуття навичок, що потрібні для подальшого навчання, розвиток вміння організовувати самостійну роботу), культурна компетентність (музичний супровід, опрацювання відеоконтенту за підсумками геоекологічної екскурсії), підприємливість та фінансова грамотність (прояви ініціативи, вміння приймати рішення, робити власні висновки).

Досягнення розвитку сукупності усіх ключових компетентностей реалізовується завдяки використанню різних форм, методів, прийомів та засобів організації освітньої діяльності учнів під час вивчення географії та проведення геоекологічних екскурсій.

Плануючи геоекологічну екскурсію та спираючись на розділи програми з географії в старшій школі, важливо проаналізувати зміст і скласти орієнтовний перебіг екскурсії, визначити маршрут. Для цього важливо підібрати тему екскурсії відповідно до навчальної програми з географії 10-11 класу. Тема повинна бути актуальною для учнів та відповідати їхньому віковому рівню, змісту програмного матеріалу. Також важливо визначити предмети для інтеграції та провести бесіди з вчителями-предметниками інших освітніх галузей, обговорити особливості планування (з вчителем біології і екології, можливо хімії, історії тощо). Тут важливо враховувати, що тривалість геоекологічної екскурсії, яка має бути обдуманого та виваженою, щоб не викликати перевтоми та перенапруження в учнів.

Доцільно визначити навчальні цілі та завдання геоекологічної екскурсії. Цілі та завдання повинні бути сформульовані так, щоб забезпечити цілісне уявлення про вивчену тему. На кожному етапі екскурсії, впродовж тривалості всього маршруту, треба чітко продумати та регламентувати в часі виконання відповідних завдань, визначити логічну послідовність алгоритму дій учнів. Завдання мають бути логічними, відповідати темі та передбачати індивідуалізацію й диференціацію, орієнтуючись на рівні можливості та різні потреби й здібності учнів. Пріоритетним стає особистісно-орієнтований підхід. Тобто геоекологічна екскурсія повинна мати гуманістичну спрямованість та орієнтуватись на освітні запити учнівської спільноти. Доцільно також використовувати роботу з геоданими, що дозволяє активізувати пізнавальну діяльність та систематизувати знання.

Важливо підготувати матеріал для розповіді та ознайомлення учнів з визначеними тематичними аспектами під час геоекологічної екскурсії. Передусім доцільно обрати відповідні підручники, узагальнити навчальний

матеріал, систематизувати його. Матеріал повинен включати в себе інформацію з різних навчальних предметів, а також методи та прийоми для його вивчення. Доцільно встановити логічні зв'язки між навчальним матеріалом, що подається в курсі вивчення географії та екології.

Доцільно продумати структуру геоекологічної екскурсії, щоб забезпечити ефективне досягнення навчальних цілей. Така є нетрадиційними, а тому їх перебіг може бути різний. Тут найбільш ефективно реалізовується творчий потенціал вчителів. Також цікавим та змістовним може бути підведення підсумків геоекологічної екскурсії, організація захисту представлених звітів про проведenu роботу у вигляді диспуту, аукціону, рольової гри, пресконференції, круглого столу тощо. Також в ході екскурсії можна використовувати інтерактивні методи, проблемні ситуації чи евристичну бесіду, ігрові методи взаємодії з учнями тощо.

Геоекологічна екскурсія передбачає застосування інтегрованих знань, умінь та навичок учнів, а також організацію пошуково-дослідницької діяльності. Чітке визначення мети та завдань відповідно до теми й ефективне планування роботи сприяють формуванню життєвої компетентності здобувачів освіти. Геоекологічні екскурсії створюють умови для розвитку творчого потенціалу, реалізації індивідуальних здібностей учнів, осмисленого застосування набутих знань, задоволення соціальних потреб та підвищення мотивації до навчальної діяльності.

Під час підготовки до проведення геоекологічної екскурсії вчитель має володіти низкою професійних якостей і вмінь. Він повинен розробляти різні типи навчальних занять, що забезпечують реалізацію різних видів діяльності учнів, зокрема ігрової, практичної, навчальної, дослідницької та творчої. Важливо правильно будувати структуру екскурсій, розуміти їхню специфіку, підбирати відповідну методичну та навчальну літературу, створювати необхідну навчально-методичну та плануючу документацію. Крім того, вчитель повинен уміти організовувати самостійну роботу учнів, володіти на високому рівні технічними засобами навчання та опанувати методику застосування

інтерактивних методів і навчально-дослідницької, пошукової діяльності.

Під час проведення геоекологічної екскурсії вчителю також доцільно:

1. Необхідно створити ситуацію успіху та сприятливий психологічний мікроклімат у класі. Учні мають бути позитивно налаштованими, а атмосфера – невимушеною та доброзичливою. Для цього доцільно застосовувати різноманітні ігрові методи, такі як «мікрофон», «займи позицію», «дерево рішень», які сприяють активізації пізнавальної діяльності та підвищенню мотивації учнів.

2. В ході екскурсії вчитель може використовувати фронтальне опитування, індивідуальні завдання або групову роботу. Однак, доцільно застосовувати ігрові інтерактивні форми: вікторини, кросворди, ребуси, географічне лото та інші.

3. У процесі викладу та пояснення нового матеріалу вчитель може застосовувати різноманітні методи та прийоми, зокрема інтерактивну лекцію, бесіду, демонстрацію тощо. Рекомендовано розділяти навчальний матеріал та завдання на логічно структуровані блоки інтегрованого змісту для забезпечення послідовного та ефективного засвоєння знань учнями.

4. Підведення підсумків геоекологічної екскурсії відбувається завдяки використанню різних методів та прийомів, наприклад, тестування, творчих завдань, дискусії тощо. Для розробки тестів доцільно використовувати цифрові освітні платформи: classtime, google -forms, online test pad та інші. Завдання мають бути різної складності та передбачати вибір однієї правильної відповіді, кількох правильних відповідей та визначення послідовності, встановлення відповідності, відео- чи фото- запитання тощо.

5. Підготовка та проведення геоекологічних екскурсій може передбачати використання різних цифрових освітніх ресурсів. Медіазасоби, цифрові платформи дозволяють у відносно короткий термін ознайомити учнів з доступними геоданими, візуалізувати певні географічні об'єкти чи явища. Сучасні цифрові платформи дозволяють створити сучасний дидактичний контент та активно його використовувати. Більшість платформ передбачають автоматичне оцінювання відповідей учня, а також можна відстежити динаміку,

проаналізувати результати всіх учнів. Досить вживаними є ментальні карти, адже за їх допомогою можна легко графічно структурувати поняття та ідеї (наприклад, в процесі використання «мозкового штурму» або евристичної бесіди). Ментальні карти дозволяють простежити динаміку вивчення певної теми, змінювати перебіг вивчення предмета (тобто передбачається гнучке планування), чітко розподілити навантаження та визначити форми оцінювання чи проведення рефлексії.

Під час вивчення географії важливе місце відводять використанню картографічних засобів. Вивчаючи певні природні об'єкти, їх розташування та вплив на навколишнє середовище, важливо знати не тільки, що відбувалось і коли, але й де, та які території були охоплені й чому відбувались саме такі процеси. Робота з картографічними матеріалами сприяє розширенню в учнів кругозору та формуванню просторової компетентності. Окреме місце посідають цифрові картографічні ресурси, які дозволяють виконувати конкретні практичні завдання та сприяють формуванню інформаційно-комунікативної компетентності учнів. Наприклад, екскурсія до заповідної території в межах великого міста дозволяє інтегрувати знання відразу з кількох навчальних предметів: історії, географії, біології, української літератури, мистецтва тощо. Застосування google-maps допоможе візуалізувати маршрут, визначити місцезнаходження вадливих об'єктів вивчення. Чітко спланована та правильно продумана екскурсія сприяє розвитку дослідницьких вмінь учнів, розширює їхні уявлення про можливості цифрових технологій та безпосередньо сприяє удосконаленню комплексних ключових компетентностей.

6. Доцільно реалізовувати геоекологічну екскурсію засобами втілення проєктних технологій. Реалізація проєктних технологій сприяє розвитку комплексних умінь учнів, таких як дослідження, планування, управління, комунікація, презентація та здатність працювати в команді. Результатом виконання проєкту є створення відповідного творчого продукту, що забезпечує самореалізацію всіх учасників команди. Проєкти характеризуються чітким задумом (ідеєю), визначеними засобами реалізації та очікуваним результатом.

Важливими складовими проєктної діяльності є наявність проблемних ситуацій, застосування творчого підходу, винахідливість, креативність мислення та певна невизначеність критеріїв оцінювання кінцевого результату. Враховуючи результати проведеного дослідження щодо проведення геоекологічних екскурсій в процесі вивчення географії, для стимулювання розвитку критичного мислення доцільно втілювати проєктні технології, серед яких найбільш поширеними та ефективними є лепбукінг та вебквести. Метод лепбукінгу можна використовувати без залучення сучасних технічних засобів. Обидві технології можуть передбачати індивідуальну та групову роботу. Важливо дотримуватися послідовності та розробити алгоритм дій учня, чітко спланувати екскурсію, відібрати найбільш раціональні завдання, організувати ефективну взаємодію учасників команд з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Робота над реалізацією методів проєкту, лепбукінг чи рольові ігри доцільно використовувати для розвитку образного, критичного, логічного мислення та дослідження географічних явищ, їх наслідків. Завдяки постановці проблемних запитань, чіткого розподілу завдань між учасниками проєкту та використання елементів пошуково-дослідницької роботи, в учнів активізується пізнавальний інтерес, формується почуття відповідальності за результати власної діяльності, розвивається аналітичне та критичне мислення, вміння аналізувати ситуацію, знаходити нестандартні рішення та робити ґрунтовні висновки. Комунікативні здібності розвиваються внаслідок аргументації учнями своєї позиції, доведення доцільності зроблених висновків, презентації результатів роботи над проєктом.

7. Важливо ефективно використовувати підручники через застосування прийомів осмислення навчального матеріалу та організацію самостійної роботи з текстом. Зміст цих методів полягає не просто в прочитанні тексту, а в його аналізі, систематизації та узагальненні. Для цього можна запропонувати учням скласти таблицю або схему на основі прочитаного параграфа та засвоєного в процесі геоекологічної екскурсії. Сучасні підручники з географії є інтерактивними та містять низку посилань на інші довідкові джерела інформації. Доцільно організовувати взаємодію з учнями таким чином, щоб вони

обов'язково опрацьовували додатковий навчальний матеріал, виконували вправи з підручника для самоконтролю та закріплення знань. Доцільно відзначити, що роботу з підручником ефективніше застосовувати як до проведення екскурсії, так і після її завершення, з метою повторення вивченого матеріалу та його систематизації. Ураховуючи інтегрований підхід, можна використовувати кілька підручників та продумати проблемне запитання, дати цільову установку, що стосуються тематики запланованої геоекологічної екскурсії. Прийоми роботи з підручником розвивають навички самостійного пізнання, активізують пізнавальну діяльність.

8. Оцінювання роботи учнів є важливою функцією викладача та найчастіше реалізується у формі експертної оцінки. Використання геоекологічних екскурсій сприяє тому, що учні навчаються аргументовано висловлювати власну позицію, переконувати інших і демонструвати обізнаність у специфічних питаннях географії та екології. Комплексний підхід у навчанні спрямований на вдосконалення предметних умінь, здобуття нових знань та формування відповідного ставлення до матеріалу крізь призму цілісності. Навчальна робота повинна будуватися таким чином, щоб межі між різними предметами згладжувалися, а сформовані вміння та засвоєні знання могли застосовуватися учнями у різних навчальних контекстах. Підхід до оцінювання роботи учнів має бути специфічним і формувальним. Оцінка не повинна виступати як покарання за незнання, а радше слугувати стимулом для подальших пізнавальних досягнень. Однією з ключових вимог до оцінювання є об'єктивність. Нині існує багато цифрових освітніх платформ, які дозволяють автоматизовано оцінювати письмові роботи або інтерактивні вправи. Водночас оцінювання усних відповідей учнів є більш складним завданням, тому вчителю доцільно заздалегідь визначити чіткі критерії оцінювання та ознайомити з ними учнів. Доцільним є також використання самооцінювання, для якого можна розробити спеціальні бланки та пояснити учням основні принципи його реалізації, що сприяє розвитку самостійності та рефлексії в процесі навчання.

9. Використання геоекологічних екскурсій має відбуватись системно. Тут важливо продумати призначення заходу, наприклад: для поглиблення знань чи для розвитку дослідницьких вмінь. Геоекологічні екскурсії як форма проведення занять – це ефективний спосіб формування цілісного уявлення про географію, розвитку критичного мислення та підвищення мотивації до навчання.

Отже, у застосуванні геоекологічних екскурсій у старшій школі можна виділити три основні етапи, яких доцільно дотримуватися. Перший етап включає організаційно-підготовчі заходи, такі як планування роботи, визначення мети та завдань, підбір методів і прийомів, а також моніторинг опорних знань учнів. Другий етап пов'язаний з безпосереднім проведенням геоекологічної екскурсії, дотриманням логіки викладу, розвитком умінь учнів здобувати й опрацьовувати інформацію, нести відповідальність за результати власної діяльності, відпрацьовувати сформовані навички та розширювати уявлення про зміст географічної освіти й важливість взаємодії у сучасному суспільстві. На третьому, підсумковому етапі оцінюється якість та ефективність проведеної екскурсії, підводяться підсумки роботи, оцінюється діяльність кожного здобувача освіти та здійснюється прогнозування подальшої педагогічної діяльності. Проведення геоекологічних екскурсій є важливою формою організації освітньої діяльності учнів, що надає можливості для практичного застосування здобутих знань та реалізації творчого потенціалу учасників навчального процесу.

Висновки до розділу 3

Методика планування та проведення геоекологічних екскурсій в старшій школі на прикладі міста Київ орієнтована на загальні вимоги до проведення навчальних екскурсій: вибір теми та її узгодженість з навчальною програмою, формулювання мети та постановку чітких завдань, розробку маршруту та планування перебігу екскурсії, визначення її тривалості, кількості зупинок та створення дидактичної наповнюваності (розробка різних типів завдань практичного змісту, дослідницької роботи тощо). Не менш значимим є

проведення рефлексії та аналіз результативності геоекологічної екскурсії.

Сучасні цифрові освітні технології якісно змінюють підхід до планування та проведення екскурсій, певною мірою спрощують роботу вчителя та урізноманітнюють освітній контент. Нині можна будувати цифрові карти, визначати маршрут за допомогою геолокаційних застосунків, проводити певні вимірювання тощо. Формат проведення екскурсій може бути різний: у вигляді квесту, дискусії, фото-екскурсії тощо. Проте загальні підходи до організації роботи учнів залишаються незмінними та орієнтовані на можливості й запити учнів, їх інтереси.

Методичні рекомендації щодо використання геоекологічних екскурсій у вивченні даного предмета в старшій школі включають низку напрямів діяльності вчителя та сприяють полегшенню процесу планування та організації геоекологічної екскурсії з урахуванням комплексності та створення умов для формування ключових компетентностей учнів. Чітке планування, дотримання визначеної послідовності, різноманітність завдань дозволяють максимально реалізувати творчий потенціал вчителя та активізувати пізнавальну діяльність учнів.

Створення сприятливого психологічного мікроклімату, атмосфери загадковості сприяють розвитку мотиваційної сфери здобувачів освіти, введення в освітній процес цифрових технологій надає можливість продемонструвати учням важливість цифрової грамотності та сприяє удосконаленню інформаційно-комунікативної компетентності. Таким чином учні осмислюють значущість нових знань, вмінь, навичок, які можуть активно використовувати в різних сферах діяльності (навчальній, побутовій).

Крім того екскурсії сприяють розвитку навичок самостійної роботи учнів, організації пошукової та дослідницької діяльності під керівництвом вчителя. Сам педагог виступає наставником, координатором, радником, який спрямовує роботу учнів, їх пізнавальну активність у визначеному напрямі. Геоекологічні екскурсії мають не лише освітнє, а й потужне виховне значення, оскільки сприяють вихованню патріотизму, любові до рідного краю та гордості

за національну приналежність. Вони допомагають учням краще зрозуміти взаємозв'язки між географічними об'єктами, природними процесами та діяльністю людини, а також сформувати екологічну свідомість та відповідальне ставлення до навколишнього середовища. В сучасних умовах потрібно довести учням, що наша земля є неоціненним ресурсом, який потрібно оберігати та дбати про збереження балансу в наявних екосистемах.

ВИСНОВКИ

1. Геоєкологічні навчальні екскурсії відіграють важливу роль у формуванні просторового, екологічного та системного мислення учнів, оскільки забезпечують безпосередній контакт здобувачів освіти з природними об'єктами та процесами. Теоретичний аналіз засвідчив, що екскурсії є спеціальним методом географічного пізнання, який поєднує спостереження, дослідження, вимірювання та інтерпретацію даних. Геоєкологічні екскурсії мають унікальні можливості: вони дозволяють поглибити знання про навколишнє середовище, активізувати дослідницькі навички та формувати екологічну відповідальність, що робить їх незамінним інструментом у структурі шкільного курсу географії.

2. Особливості застосування геоєкологічних екскурсій у закладах загальної середньої освіти пов'язані з потребами сучасних учнів, які належать до цифрового покоління та краще засвоюють навчальний матеріал через практичний досвід і візуальний контекст. Екскурсії стають засобом підтримки навчальної мотивації, сприяють розвитку критичного мислення, умінь аналізувати та узагальнювати інформацію. У контексті сучасних викликів — цифровізації, пандемії COVID-19, воєнних дій — саме вони забезпечують безперервність освітнього процесу та дозволяють компенсувати дефіцит реального живого спостереження.

3. Науковий аналіз дозволив визначити основні проблеми використання геоєкологічних екскурсій у старшій школі: обмеженість методичних матеріалів, недостатню підготовку педагогів до організації польових занять, складність добору доступних і безпечних об'єктів у великих містах. У педагогічній практиці екскурсійна діяльність часто недооцінюється, що знижує її потенційну ефективність. Виявлені проблеми обґрунтовують необхідність цілеспрямованої методичної підтримки та оновлення підходів до інтеграції екскурсій у навчальний процес.

4. У ході дослідження були розроблені методичні рекомендації щодо організації та проведення геоекологічних екскурсій у старшій школі на прикладі міста Києва. Розроблена екскурсія продемонструвала, що системно організована робота на місцевості значно підвищує якість засвоєння навчального матеріалу, сприяє розвитку предметних, міжпредметних і дослідницьких компетентностей учнів, а також поглиблює їхнє розуміння географічних та екологічних процесів у реальних умовах великого міста.

5. Сучасні можливості географічної освіти відкривають широкий простір для вдосконалення як учнів, так і педагогів. Геоекологічні екскурсії, проведені за визначеною методикою, роблять навчання більш наочним, змістовним та практичним. Вони дозволяють учням самостійно «досліджувати» навколишній світ, отримувати достовірні результати, порівнювати їх із теоретичними моделями та формувати власні висновки. Практичне значення цієї роботи полягає в тому, що розроблені підходи можуть стати базою для подальших досліджень та вдосконалення освітнього процесу, сприяючи підвищенню якості вивчення географії та розвитку екологічної свідомості старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтгайм Л. Б. Виховний аспект в організації екскурсійних послуг, його мета і завдання, закономірності і методи реалізації *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2014. № 1. С. 152-157.
2. Безуглий В., Лисичарова Г. Географія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : «Генеза», 2019 176 с.
3. Білянська М. М., Бондаренко Л. І., Лазебна О. М. Застосування методу інтерпретації в процесі проведення екскурсій екологічного спрямування. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70(1). С. 36–41.
4. Булаєнко В. О. Екскурсійна діяльність як елемент навчально-виховного процесу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. : Бібліотекознавство. Книгознавство*. 2013. Вип. 3. С. 254-258.
5. Варакута О. М., Гавришок Б. Б. Реалізація краєзнавчого принципу вивчення географії засобами навчальних екскурсій. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія*. 2023. № 1. С. 200-209.
6. Васильчук В. Історія організації екскурсійної діяльності в Україні. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія*. 2021. Вип. 26. С. 72-86.
7. Вишневський В. І. Екскурсія як метод пізнання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2019. Вип. 2. С. 59-63.
8. Воловик Л. Розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії. *Scientia et societus*. 2022. Вип. 2. С. 85-92.
9. Ганчук О. В. Методичні прийоми проведення географічних

екскурсій у вищій школі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. Вип. 36. С. 339-344.

10. Ганчук О. В. Особливості класифікації навчальних екскурсій з географії, що використовуються у процесі підготовки майбутніх учителів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2014. Вип. 43. С. 16-21.

11. Гільберт Т. В., Савчук І. Г., Совенко В. В. Географія (рівень стандарту) : підручник для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. К.: УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.

12. Гнілуша Н. Організація біолого-екологічних екскурсій як чинник розвитку пізнавального інтересу учнів та їх професійної орієнтації. *Рідна школа*. 2010. № 7-8. С. 74-79.

13. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.

14. Гребенюк Т. С. Методика проведення екскурсій з економіки для учнів середніх і старших класів ЗНЗ. *Педагогічний пошук*. 2013. № 4. С. 57-61.

15. Гринюк В. І., Кіцелюк І. П. Розробка квест-екскурсії з використанням геоінформаційних систем. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2022. № 2. С. 89-100.

16. Грицай Н. Б. Розвиток методики проведення екскурсій з біології у 20-х роках ХХ століття. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2013. Вип. 1. С. 27-36.

17. Грицай Н. Б. Формування екологічної культури учнів під час проведення біологічних екскурсій у природу. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2013. №. 1. С. 104-107.

18. Грицай Н. Б., Сойчук Р. Л. Виховний потенціал природничих екскурсій та їх значення у формуванні гармонійно розвинутої особистості школяра. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 54(1). С. 157-160.

19. Гришко С. В., Завялова Т. В., Непша О. В., Прохорова Л. А.

Методичні підходи до формування географічних понять як компоненту географічних знань учнів. *Actual scientific research in the modern world*. 2022.Ч. 4.6 (86). С. 13 – 17

20. Денисенко Я. В. Географічна екскурсія як одна з форм викладання географічних дисциплін у вищій школі на Слобожанщині (кінець XIX ст – та довоєнні роки XX ст). *Педагогіка та психологія*. 2011. Вип. 40(1). С. 144-151.

21. Денисюк Л. В., Погорільчук Н. С. Геоморфологічні екскурсії як засіб пізнання трансформацій рельєфу м. Києва. *Фізична географія та геоморфологія*. 2018. Вип. 2. С. 33-39.

22. Дзекунов А. М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8. С. 114-125.

23. Калінін І. Екскурсії містом гімназистів чоловічих гімназій Києва модерної доби. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2024. № 1. С. 125-134.

24. Куцова А. С., Олішевська Ю. А. Навчальні екскурсії та їх значення в освітньому процесі. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2022. Вип. 2(2). С. 48-51.

25. Лакоза Н., Білик Ж. Природничо-наукова дослідницька екскурсія як засіб підвищення мотивації школярів до навчання у контексті STEM-підходу в освіті. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 11. С. 204-214.

26. Літовка-Деменіна С. Г. Особливості квест-екскурсії як інноваційний напрям екскурсійної діяльності. *Ефективна економіка*. 2024. № 7.

27. Москаленко М. П., Міронець Л. П., Вакал А. П., Торяник В. М. Застосування віртуальних екскурсій під час проведення практичних робіт у старшій школі (на прикладі місцевих природних рекреаційних ресурсів). *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 32(2). С. 109-113.

28. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Географія. 10-11 клас. Рівень стандарту. 2022 : *Наказ Міністерства освіти і*

науки України від 03 серпня 2022 року № 698 URL: [https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf)

[klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf) (дата звернення: 22.06.2025).

29. Назаренко Т. Формування змісту сучасного підручника географії: інтеграційні аспекти. *Проблеми сучасного підручника*. 2023. Вип. 30. С. 102-111.

30. Наровлянський О. Екскурсії в сучасній освіті України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2024. Вип. 28(2). С. 69-80.

31. Наровлянський О. Д. Досвід організації освітянських екскурсій в Ізраїлі. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2023. № 3. С. 189-195.

32. Непша О. В. Підготовка майбутніх учителів географії до організації дослідницької діяльності учнів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 83. С. 193-197.

33. Непша О. В., Яровий Д. В. Особливості організації та проведення географічних екскурсій. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі: XXVII Міжнар. наук. конф., 26-27 липня 2017р.* Переяслав-Хмельницький. С. 6-10

34. Никитюк Л. В. Загальний розвиток дитини засобами природничих екскурсій (історичний аспект). *Теорія та методика навчання та виховання*. 2011. Вип. 29. С. 93-100.

35. Остапчук І. О., Казаков В. Л. Зміст, методичні особливості підготовки та проведення екологічних екскурсій. *Екологічний вісник Криворіжжя*. 2023. Вип. 8. С. 84-97. URL: <https://doi.org/10.55056/nocote.v12i0.726> (дата звернення: 19.07.2025).

36. Пацалюк І. І. Екскурсії як засіб формування та розширення знань про мистецтво. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство*. 2010. № 1. С. 178-183.

37. Пашкова А. В., Дем'яненко С. О. Навчальна екскурсія «Природні умови та ресурси Канівщини». *Конструктивна географія та раціональне*

використання природних ресурсів. 2022. Вип. 2(2). С. 24-31.

38. Побидайло Н. Особливості реалізації краєзнавчого принципу в процесі екскурсій фізико-географічного спрямування. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 4. С. 89-91.

39. Покоłodна М. М., Малюк А. О. Сутність, особливості та види природничо-екологічних екскурсій. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 15. С. 14 – 16.

40. Покоłodна М. М., Смаль А. М., Яцюк М. В. Використання об'єктів культурної спадщини України для цілей розвитку туризму та екскурсійної діяльності. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Економічні науки*. 2022. № 11. С. 100-109.

41. Прасол Л. В. Екскурсія як ефективна форма проведення занять. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2022. № 28. С. 196-205 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2022_28_20 (дата звернення: 22.06.2025).

42. Прудкий О. С. Психолого-педагогічні основи формування культурно-наукового світогляду учнів засобами екскурсійного методу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 109. С. 94-97.

43. Рожі І. Віртуальні екскурсії як одна з ефективних форм організації освітнього процесу на уроках географії. *Наука. Освіта. Молодь*. 2024. № 17. С. 182-185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ScEdY_2024_17_71 (дата звернення: 22.09.2025).

44. Ростовцев С. С. Теоретичні засади квест-екскурсій як інноваційного методу надання екскурсійних послуг. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2021. Вип. 59. С. 93-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2021_59_11 (дата звернення: 05.07.2025).

45. Семенова К. Методика проведення шкільних екскурсій в Україні у другій половині ХХ ст. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 2. С. 115-121.

46. Слюта А.М. Методика навчання географії. Навчально-методичний посібник для студентів ЗВО спеціальності 014 Середня освіта (Географія).

Чернігів: Десна Поліграф, 2021. 248 с.

47. Стадник О. Г. Активізація навчальної діяльності школярів під час екскурсій. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2011. Вип. 35. С. 172-175.

48. Черченко О. А., Дем'яненко С. О. Створення навчальної екскурсії «Подорож до природних та культурних об'єктів міста Барвінкове». *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2023. Вип. 3(1). С. 41-52.

49. Шинкарьов М. В., Дем'яненко С. О. Географічна шкільна екскурсія гідрологічними об'єктами південної частини Мезинського НПП. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів*. 2023. Вип. 3(1). С. 53-59. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/cgrunr_2023_3\(1\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/cgrunr_2023_3(1)_9) (дата звернення: 05.07.2025).

50. Шоробура І. М., Долинська О. О. Теоретико-методичні основи менеджменту екскурсійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 78. С. 98-102.

51. Штепура А. Основні характеристики й стереотипи покоління Z: аналіз зарубіжного досвіду. *Comparative Professional Pedagogy*, 2022. 12(1), С. 86–93. URL: [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2022-12\(1\)-9](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2022-12(1)-9) (дата звернення: 05.07.2025).

52. Юркова Є. Навчальні екскурсії як механізм інтеграції екологічних пріоритетів у соціально-економічний розвиток регіону / Є. В. Юркова // Інформаційне суспільство і Природа: вектори взаємовпливу: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., Кривий Ріг: КДПУ, 2024. – Секція 3.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкетування вчителів географії ЗЗСО щодо встановлення ефективності використання в освітньому процесі старшої школи геоекологічних екскурсій

1. Чи використовуєте ви геоекологічні екскурсії в освітньому процесі?
Так/ні
2. Якщо так, то як часто?
А) кілька разів на тиждень
Б) раз на тиждень
В) щомісяця
Г) раз в семестр
3. Чи помітили ви позитивні зрушення в навчальних досягненнях учнів з географії після використання геоекологічних екскурсій?
А) так, рівень н/д підвищився
Б) рівень н/д залишився без змін
В) рівень н/д знизився
4. Чи сприяє застосування геоекологічних екскурсій розвитку когнітивних здібностей учнів?
Так/ні
5. Чи враховували ви вікові, психологічні та індивідуальні особливості учнів під час планування геоекологічних екскурсій? І якщо «так», то які? Наведіть приклад.
6. Як ви оцінюєте вплив геоекологічних екскурсій на мотиваційну сферу учнів?
А) сприяє підвищенню мотивації
Б) сприяє зниженню мотивації
В) ніяк не впливає
Г) інше (розгорнута відповідь)
7. Як ви оцінюєте вплив геоекологічних екскурсій на пізнавальний

інтерес учнів?

- А) сприяє підвищенню пізнавального інтересу
- Б) сприяє зниженню пізнавального інтересу
- В) ніяк не впливає
- Г) інше (розгорнута відповідь)

8. Які основні цілі ви ставите, плануючи екскурсію? (можна вибрати декілька)

- А) Розширення знань з географії та екології
- Б) Формування навичок дослідницької роботи
- В) Виховання екологічної свідомості
- Г) Розвиток спостережливості
- Д) Підвищення інтересу до предмета
- Ж) Інше (вказіть):

9. Які критерії ви використовуєте для вибору місця екскурсії? (можна вибрати декілька)

- А) Наявність унікальних природних об'єктів
- Б) Доступність та безпечність маршруту
- В) Відповідність програмі навчання
- Г) Наявність екологічних проблем у регіоні
- Д) Наявність екскурсоводів або інформаційних стендів
- Ж) Інше (вказіть)

10. Які методи роботи ви найчастіше використовуєте під час екскурсії? (можна вибрати декілька)

- А) Розповідь вчителя
- Б) Самостійна робота учнів (вимірювання, збір зразків)
- В) Групові завдання
- Г) Рольові ігри
- Д) Бесіда з місцевими жителями/фахівцями
- Ж) Інше (вказіть):

11. Які труднощі ви відчуваєте при підготовці та проведенні

геоекологічних екскурсій?

- А) Організаційні (транспорт, дозволи)
- Б) Відсутність належного обладнання
- В) Недостатня зацікавленість учнів
- Г) Непередбачені погодні умови
- Д) Відсутність підтримки керівництва
- Ж) Інше (вказіть)

12. Які результати ви вважаєте найбільш цінними після проведення геоекологічної екскурсії? (можна вибрати декілька)

- А) Формування практичних навичок
- Б) Формування комплексних знань
- В) Розвиток соціальних навичок (робота в команді)
- Г) Розуміння зв'язків між природою та діяльністю людини
- Д) Інше (вказіть)

13. Які напрями ви хотіли б удосконалити у власній педагогічній практиці застосування геоекологічних екскурсій?

14. Які рекомендації ви можете надати колегам із власного досвіду проведення геоекологічних екскурсій?

Діаграми результатів опитування

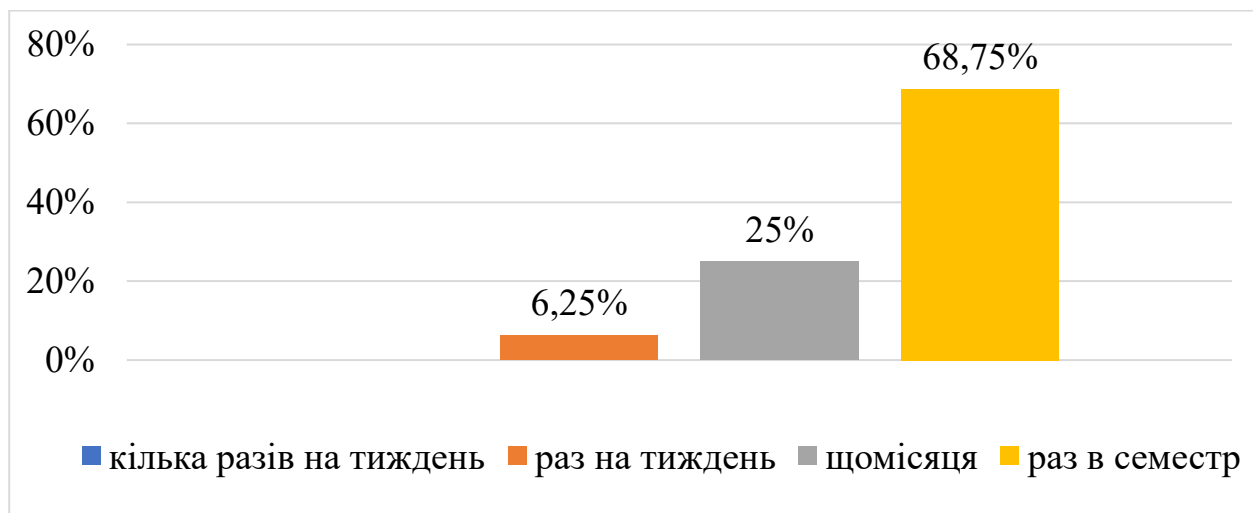

Рисунок 2.1. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Як часто ви використовуєте геоекологічні екскурсії в освітньому процесі?»

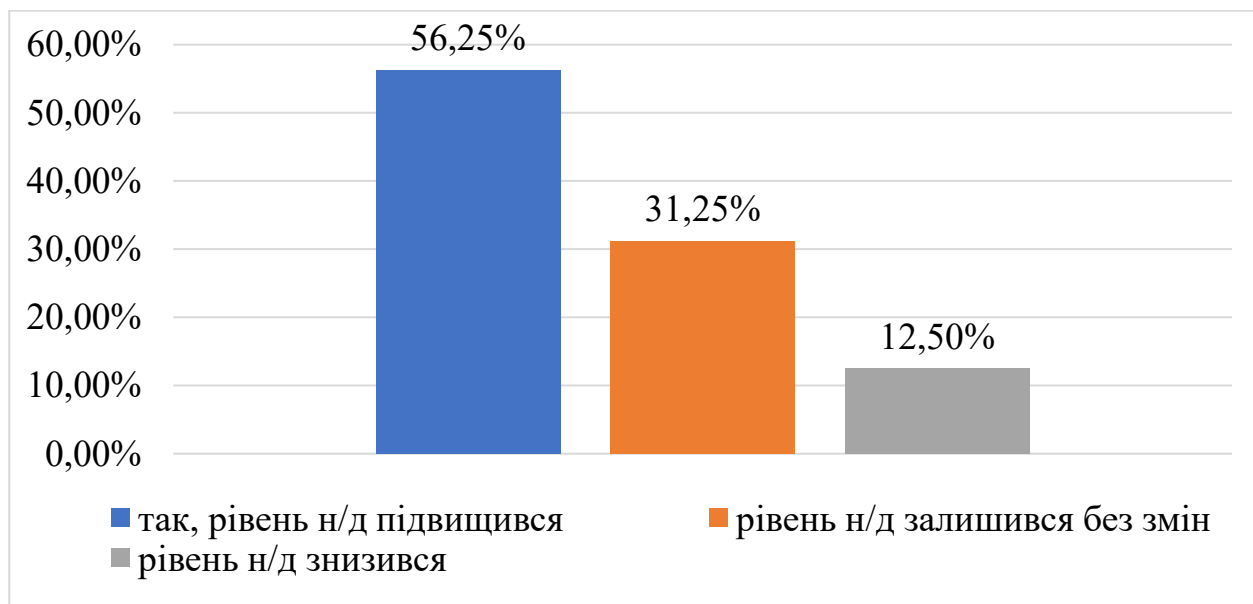

Рисунок 2.2. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Чи помітили ви позитивні зрушення в навчальних досягненнях учнів з географії після використання геоекологічних екскурсій?»

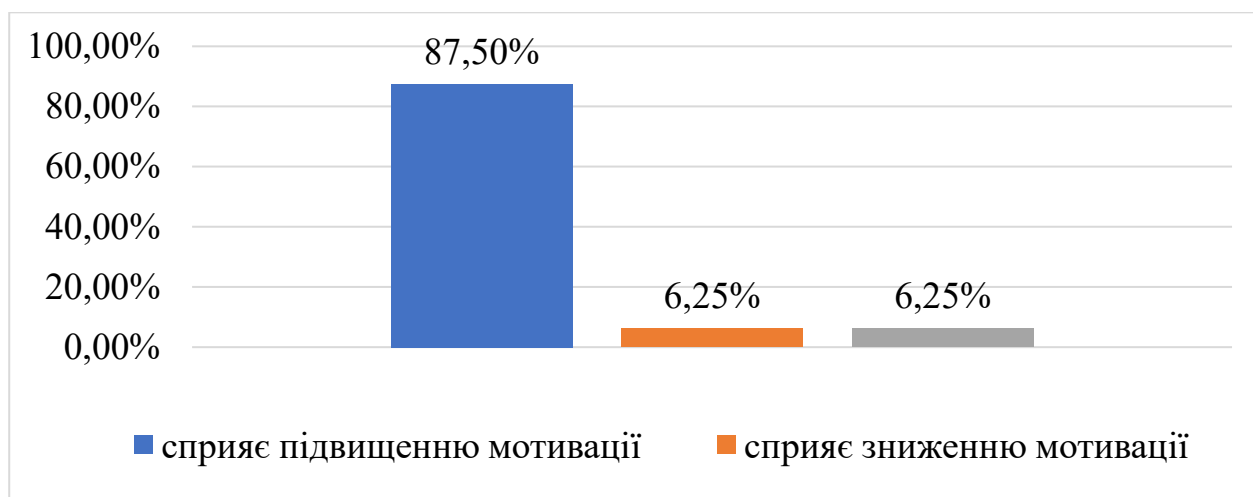

Рисунок 2.3. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Як ви оцінюєте вплив геоекологічних екскурсій на мотиваційну сферу учнів?»

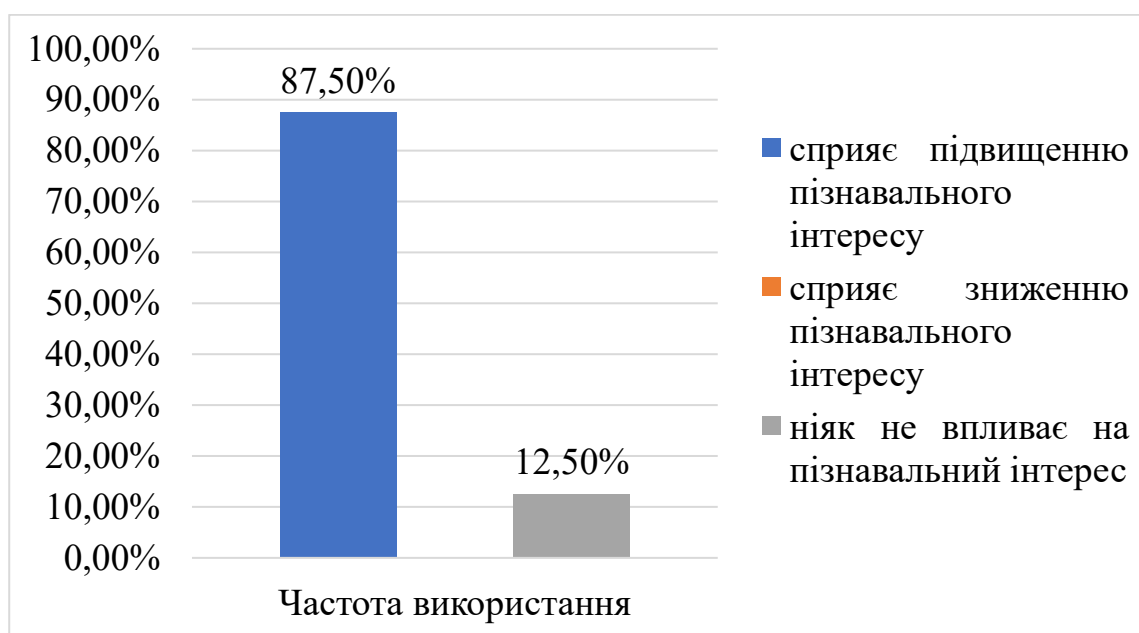

Рисунок 2.4. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Як ви оцінюєте вплив геоекологічних екскурсій на пізнавальний інтерес учнів?»

Рисунок 2.5. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Які основні цілі ви ставите, плануючи екскурсію?»

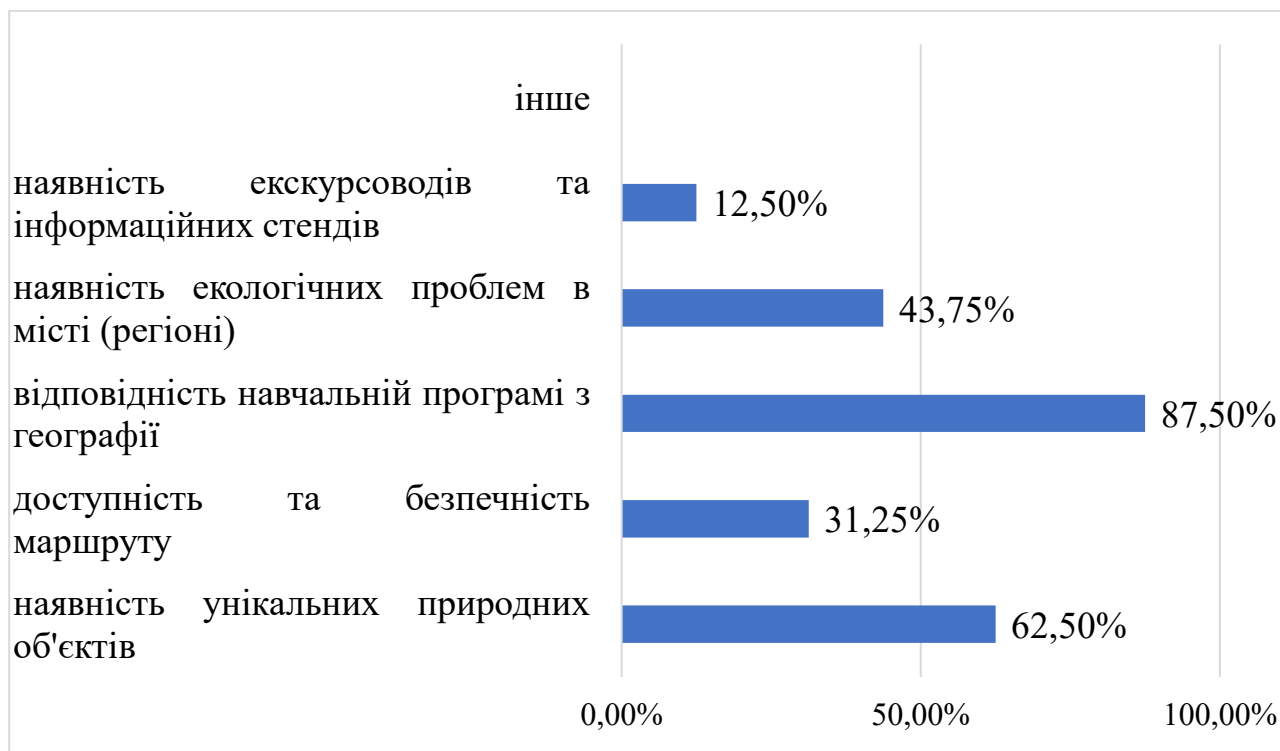

Рисунок 2.6. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Які критерії ви використовуєте для вибору місця екскурсії?»

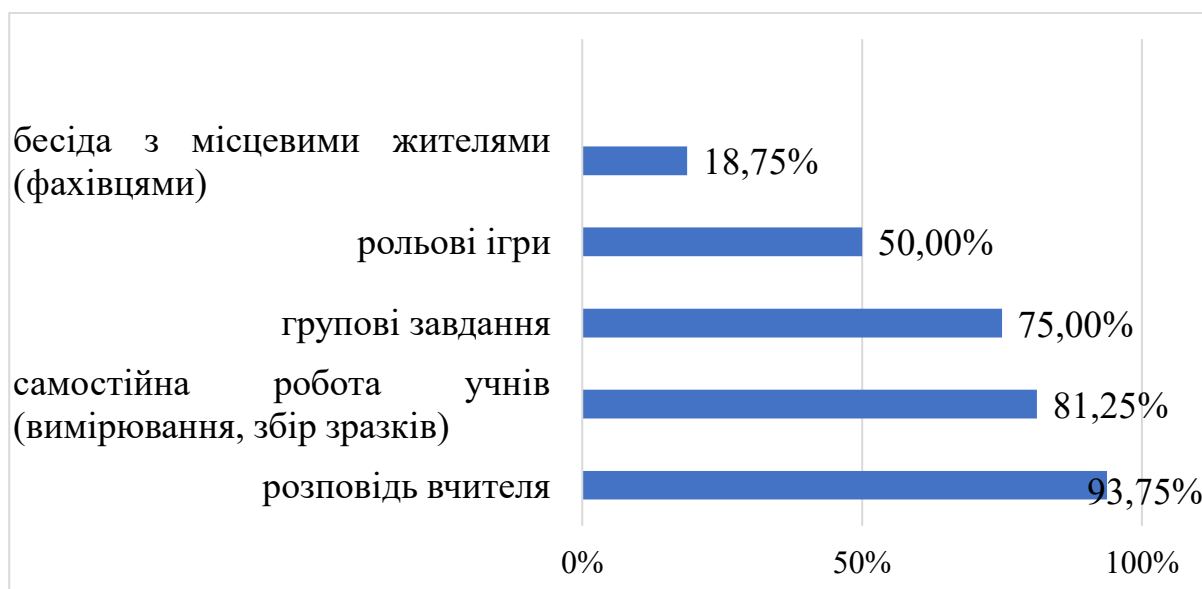

Рисунок 2.7. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Які методи роботи ви найчастіше використовуєте під час екскурсії?»

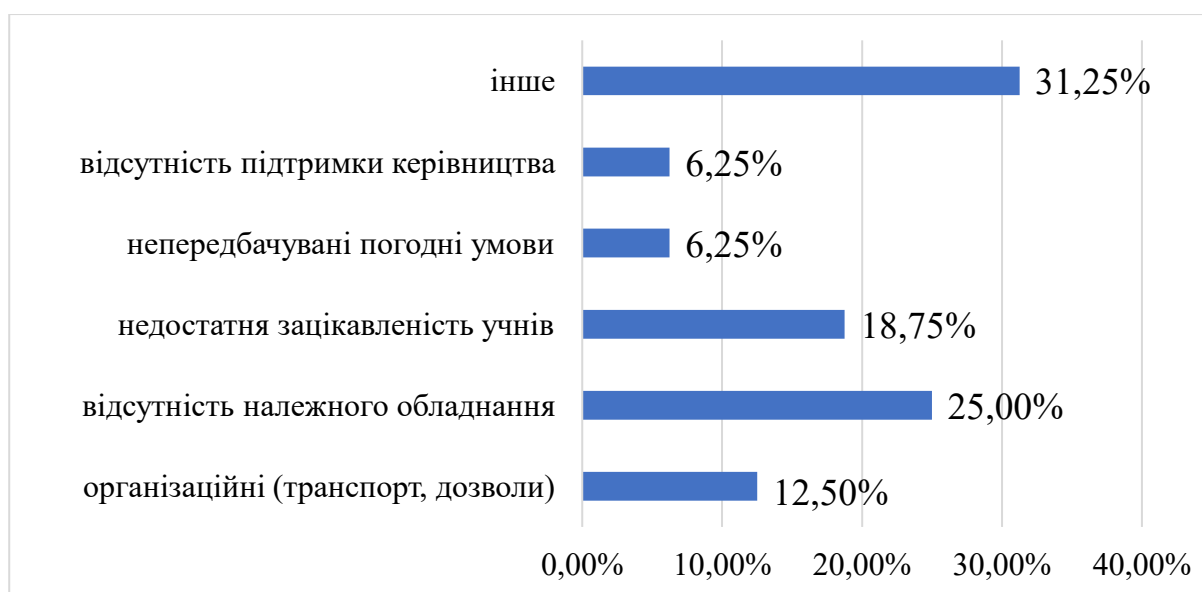

Рисунок 2.8. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Які труднощі ви відчуваєте при підготовці та проведенні геоекологічних екскурсій?»

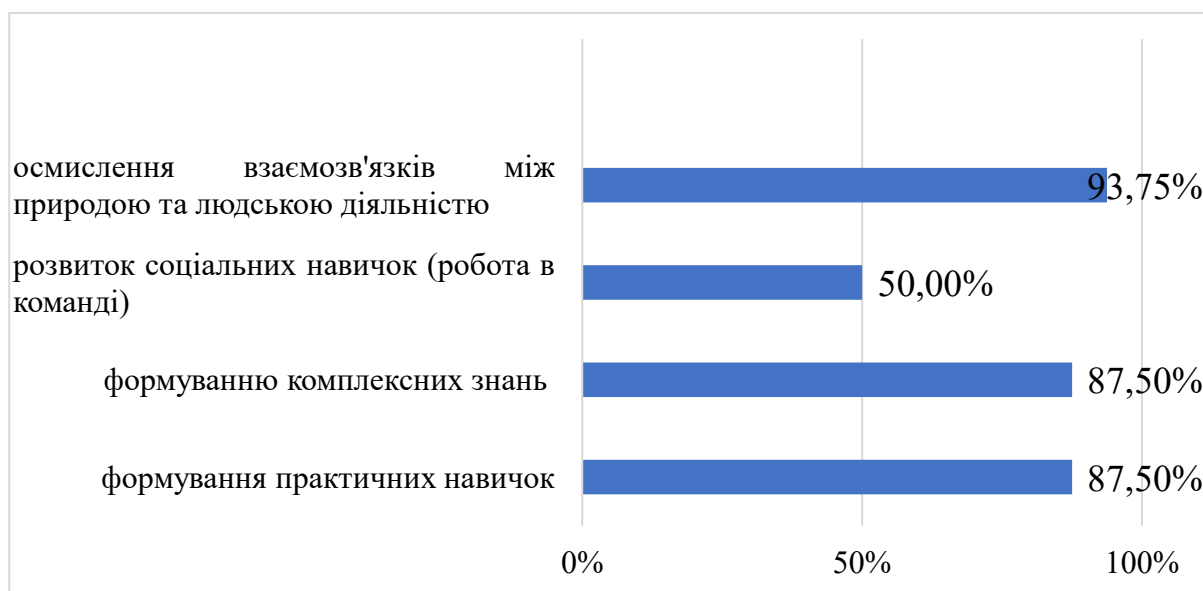

Рисунок 2.9. Результати відповідей вчителів географії на запитання «Які результати ви вважаєте найбільш цінними після проведення геоекологічної екскурсії?»

ДОДАТОК В**Історичний Святошин**

Екскурсія територією Святошинського району становить значний пізнавальний інтерес для тих, хто розпочинає ознайомлення з цією частиною Києва, адже поєднує історичний, культурний, природничий та урбаністичний виміри простору. У межах маршруту передбачено комплексне вивчення об'єктів, що репрезентують різні етапи розвитку району – від формування перших поселень і становлення інфраструктури до сучасного етапу урбанізації. Особливу увагу зосереджено на історико-культурних пам'ятках, багато з яких залишаються маловідомими широкому загалу, зокрема найстарішому кінотеатру столиці «Екран» та віковим деревам, які мають статус природних об'єктів, що перебувають під державною охороною. Ці елементи культурного та природного середовища дають змогу простежити особливості формування локальної ідентичності району, а також оцінити ступінь збереженості його історичного ландшафту.

Зміст екскурсії розкриває історичні передумови розвитку Святошина, подає огляд ключових місцевостей та постатей, діяльність яких була пов'язана з формуванням соціально-культурного середовища району. Такий підхід дозволяє побачити Святошин не лише як адміністративну одиницю, але і як складну історико-просторову систему, у якій взаємодіють природні та антропогенні чинники.

Метою екскурсії є ознайомлення учасників із визначними пам'ятками Святошинського району та формування розуміння того, як урбаністичний розвиток, інженерно-транспортна інфраструктура та процеси інтенсивного будівництва впливають на стан природних компонентів, зокрема зелених насаджень, ґрунтового покриву та локальних екосистем. Залучення екологічно орієнтованого підходу сприяє усвідомленню важливості гармонізації господарської діяльності з природними умовами та необхідності збереження історико-природної спадщини району.

Завершальним елементом маршруту є відвідування Музею історії Святошинського району, де систематизовані матеріали дають змогу розширити та поглибити отримані під час екскурсії знання. Така структура екскурсійного процесу забезпечує інтегроване пізнання території, активізує дослідницьку діяльність учасників та сприяє формуванню цілісного уявлення про історичні, природничі та урбаністичні характеристики Святошина в контексті його сучасного розвитку.

Основні зупинки:

Об'єкт	Географо-екологічна характеристика	Практичні завдання / спостереження
Святошинський лісопарк (площа 240 га) 	Розташований у північно-західній частині Києва, у зоні Київського Полісся. Територія сформована піщаними терасами річки Ірпінь, давніми дюнами та хвилястим рельєфом, що створює різноманітність мікроландшафтів. Клімат помірно континентальний: тепле літо (середньомісячна температура липня +19...+21 °C), відносно м'яка зима (середньомісячна температура січня -3...-	1. Детальне обстеження рельєфу та складання схеми висот і природних форм. 2. Ідентифікація та каталогізація дерев і кущів за видами, віком, структурою ярусів. 3. Вимірювання показників мікроклімату (температура, вологість) у різних частинах парку та аналіз їхнього впливу на рослинність. 4. Спостереження за гідрографією: вивчення приток Ірпеня та

	5 °C), підвищена вологість через присутність водних об'єктів і лісових масивів, що формує власний мікроклімат – прохолодніший улітку та з меншим рівнем пилу та шкідливих домішок.	штучних водойм, визначення їхнього впливу на локальні екосистеми. 5. Аналіз впливу вікових насаджень (сосна 150–180 років, дуби до 120 років, молодші культури) на формування біорізноманіття. 6. Вивчення лісових культур шахової структури (закладені 1938 року) та оцінка їх екологічного стану. 7. Визначення кількісного і видового складу дерев (сосна Веймутова, модрина, ялина, дуб звичайний і червоний, клен гостролистий, береза, гледичія та ін.) і кущів – близько 60 видів. 8. Складання карт спостережень, фото- та відеоматеріалів для подальшого аналізу стану екосистем.
--	---	---

**Пам'ятники Другої
світової війни на
Святошині**

Локації розташовані серед зелених масивів парку, що формують культурно-екологічний ландшафт. Древа та кущі навколо меморіалів виконують роль природного буфера, зменшують ерозію ґрунту та пилові забруднення, сприяють покращенню мікроклімату та акустичного комфорту. Збереження зелених насаджень забезпечує екологічну стійкість території та водночас підтримує історико-культурну цінність місця.

1. Спостереження за флорою навколо меморіалів та визначення стану дерев і кущів. 2. Аналіз впливу збереження зелених насаджень на формування культурно-екологічного середовища. 3. Оцінка антропогенного навантаження на територію (стежки, туристичні маршрути) та його впливу на екологію парку. 4. Фотографування й картування зелених зон для подальшого порівняльного аналізу з іншими частинами парку. 5. Вивчення взаємодії культурних об'єктів (меморіалів) і природного середовища: аналіз поєднання історичної пам'яті та екологічної функції зелених зон.

**Депо швидкісного
трамваю (Кузнечне
депо, вул. Ділова)**

Історичний транспортний об'єкт, відкритий у 1894 році. Виконував обслуговування кінного трамвая, а з 1895 року – електрифікованих маршрутів центральної частини Києва. Входить у зону активної урбанізації, де спостерігається високий рівень антропогенного навантаження: трансформація ґрунтів, руйнування первинного мікрорельєфу, шумове та повітряне забруднення, зміни рослинного і тваринного покриву. Використання різних видів рухомого складу (трамваї Гербрандт, Нюрнберг, Пульман) демонструє історичну еволюцію техногенного впливу. Депо функціонує як приклад інтеграції техногенного, транспортного та

1. Аналіз впливу депо на локальну екосистему: зміни ґрунту, стан рослинності вздовж колій, присутність фауни у промисловій зоні. 2. Дослідження рівня шумового та повітряного забруднення від руху трамваїв. 3. Спостереження за адаптацією рослинних і тваринних видів до урбанізованого середовища. 4. Вивчення історико-географічних аспектів: як прокладання доріг і трамвайних колій змінило структуру міської забудови та природне середовище. 5. Складання інтегрованої карти об'єкта з позначенням техногенних і природних компонентів для

	природного компонентів урбанізованого середовища.	подальшого екологічного аналізу. 6. Порівняння стану території з історичними даними та оцінка довгострокового впливу урбанізації на довкілля.
--	---	---

Формат екскурсії передбачає поєднання транспортного та пішохідного маршруту, що дає змогу охопити як природні, так і урбанізовані території Святошинського району. Загальна тривалість становить приблизно 2,5 години, що забезпечує достатній час для огляду ключових локацій, проведення коротких дослідницьких спостережень та виконання практичних завдань.

Підсумковий етап екскурсії реалізується у формі бесіди та рефлексивного обговорення. Учасникам пропонується обмінятися враженнями, сформулювати власні висновки та порівняти результати індивідуальних спостережень. Такий формат сприяє розвитку критичного мислення, умінню аналізувати природні й антропогенні чинники та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Для узагальнення матеріалу можуть бути використані орієнтовні запитання дослідницького характеру: Як відрізняється рівень шумового забруднення в лісопарковій зоні та в місті? Яка різниця температури повітря? Вологості? Який можна зробити висновок щодо впливу урбаністичних об'єктів на стан навколишнього середовища?

Поставлені запитання стимулюють учасників до інтеграції власних спостережень та допомагають глибше усвідомити екологічні закономірності функціонування міських екосистем.